

Fale Alea 'o Tonga

MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E HOU'EIKIMĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA

Fai 'i Nuku'alofa

FIKA	3
'Aho	Pulelulu, 20 Fepueli 2019

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Sēmisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmāte Afī, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisita Toutai

Sēmisi Taulangi Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisita Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

'Eiki Minisita Ngoue

Losaline Mā'asi

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua

Vātau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 03/2019
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

‘Aho: Pulelulu 20 Fepueli, 2019

Taimi: 10.00 pongipongi.

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO:
		4.1 Lao Fakaangaanga ki he ‘Inivesi Muli 2018 – Lao Fakaangaanga Fika 21/2018
		4.2 Lipooti Fika 01/2019 Komiti Tu’uma’u ki he Lao (Fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga Fika 21/2018)
Fika 05		LAO FAKAANGAANGA
		5.1 Fika 1/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga 2019
		5.2 Fika 2/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga 2019
		5.3 Fika 3/2019: Lao Fakaangaanga ki he Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao 2019
		5.4 Fika 4/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Palani mo hono Pule’i ‘a Hono Ngaue’aki ‘o e Ngaahi Feitu’u 2019
		5.5 Fika 5/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Polisi Tonga 2019
		5.6 Fika 6/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Fakamaau’anga Polisi 2019

		5.7 Fika 7/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaue Fakapule'anga 2019
		5.8 Fika 8/2019: Lao Fakangaanga (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Ngaue Fakapule'anga 2019
		5.9 Fika 9/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pangike Langa Fakalalakaka 'o Tonga 2019
		5.10 Fika 10/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga 2019
Fika 06	:	NGAAHI TU'UTU'UNI:
		6.1 Fika 1/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tute Kasitomu 2018
		6.2 Fika 2/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau 'Ekisia 2018
		6.3 Fika 3/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Tute Kasitomu 2018
		6.4 Fika 4/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Tukahau 'Ekisia 2018
		6.5 Fika 5/2019: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Vahenga Malolo 'a e Kau Tau 'A 'Ene 'Afio 2018
		6.6 Fika 6/2019: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau Pa'anga Hu Mai 2018
Fika 07	:	FAKAMATALA/LIPOOTI FAKATA'U:
		7.1 Komisoni ma'ae Kau Ngaue Fakapule'anga 2015/2016 & 2016/2017
		7.2 Poate Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 2017/2018
Fika 08	:	Lipooti Fika 1/2019 - Komiti Tu'uma'u ki he 'Asenita
Fika 09	:	KOMITI KAKATO: (Ngaahi Tu'utu'uni)
		9.1 Fika 1/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Pule'i) 'o e Sino'i Pa'anga Malolo Mei He Ngaue 2016
		9.2 Fika 3/2018: Ngaahi Tu'utu'uni Ki He Ahi 2016
		9.3 Fika 7/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) Ki He Toutai (Kolo Matatahi) 2016

		9.4 Fika 8/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2017
Fika 10	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 11	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	8
Lotu	8
Ui ‘a e Fale.....	8
Poaki.....	8
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea.....	9
‘Asenita Ngāue ‘a e Fale.....	9
Kole ha faingamalie ke lau tohi mei he <i>Chamber of Commerce</i>	9
Kōmiti Kakato	
Me’a e Sea	10
Fokotu’u ke toloi Fale Alea kae fai ha fakataha mo e kau pisinisi he fo’i Lao 11	
Poupou ‘Eiki Palēmia ke fai talanoa mo e kau pisinisi he Lao ‘aki e mahino ne ‘ikai fai ha talanoa mo nautolu	11
Taukave Pule’anga ne ‘osi fakahoko e talanoa mo e kau pisinisi he fo’i Lao ‘Inivesi.....	13
Tokanga ko e pepa kehe taukave’i Pule’anga mei he talanoa he 2014 ki he fo’i Lao kehe.....	13
Taukave Pule’anga ne fou mai fo’i Lao he founa angamaheni.....	13
Taukave ne ‘ikai fakahoko ha talanoa mo e kau pisinisi he fo’i Lao.....	13
Fakatonutonu ‘ikai fekau’aki pepa ‘uhinga ki ai Minisita mo e Lao ‘Inivesi 2019.....	14
Fakama’ala’ala Pule’anga ki he tu’unga ‘o e talanoa na’e fakahoko	15
Fehu’ia mo mahu’inga he taimi na’e fakahoko ai ‘a e talanoa mo e kakai.....	15
‘Ika fu’u mahu’inga e taimi na’e fai ai talanoa mo e kau pisinisi he Lao.....	16
Kole faka’aonga’i Tohi Tu’utu’uni lolotonga fēme’a’aki ‘i Fale Alea	17
Tapou Tokoni Sea Fale Alea ke fai lelei’i fatongia faka-Sea	17
Taukave ne ‘osi maau pe pepa talanoa ia he Lao ‘i he hoko atu ki ai Pule’anga lolotonga.....	18
Taukave Pule’anga na’e ‘osi fai e talanoa mo e kau pisinisi he Lao ‘Inivesi	19
Taukave Nōpele Niua ta’etoeveiveiua ne ‘ikai ke fai ha talanoa mo e kau pisinisi he Lao.....	19
Fokotu’u na’a lava Pule’anga ke talanoa mo e kau pisinisi he ‘aho ni	19
Tokanga ki he ‘ikai fetu’utaki mai kau pisinisi ki he Pule’anga he fo’i Lao	20
Taukave na’e loi pehe ne fakahoko ‘a e talanoa mo e kakai.....	21
Taukave na’e fakamahino he tohi mei he <i>Chamber of Commerce</i> ne te’eki fai ha talanoa.....	22
Tui Palēmia totonu ke fai ha talanoa mo e kau pisinisi he Lao Fakaangaanga.....	23
Alea’i fiema’u mei he ongo pangike fakamamani lahi ke fa’u ha Lao Fakaangaanga	25
Taukave ‘ikai fakangatangata ‘e he lao lolotonga ‘a e ngofua ki he ‘inivesi muli.....	25

Taukave Pule’anga ‘ikai fiema’u ke fa’u ha <i>Regulation</i> makatu’unga ‘i ha lao motu’a.....	26
Fokotu’u ke fai e talanoa mo e kau pisinisi pea ngāue ki he Lao ke tali.....	27
Tapou ‘oua takihala’i kakai ka ‘ikai tali fo’i Lao ‘ikai ma’u mai 35 miliona ki he patiseti	28
Fakamahino Palēmia ‘e fai talanoa mo e kau pisinisi he ho’atā	29
Poupou ke fai e talanoa kae loto ki ai ‘a e Fale Alea fakatau ki he Tu’utu’uni ngāue.....	30
Poupou’i ke fai talanoa ke vakavakai’i fakalelei ‘a e Lao ‘Inivesi Muli kau ai kupu 5.....	31
Poupou ki ha talanoa mo e kau pisinisi ke fai ha femahino’aki he ‘isiu.....	32
Fakamanatu e Fale na’e fai e talanoa mo e kau pisinisi kamata mei he 2014.....	33
Ke fakatokanga’i ‘e he Fale Alea na’e fakahoko ‘a e talanoa mo e kau pisinisi	36
Faka’ikai’i e fakahū mei he Pule’anga na’e fakahoko e talanoa mo e kau pisinisi.....	36
Fokotu’utu’u ke fakangatangata pe ‘elia ke fai ki ai talanoa mo e kau ta’efiemālie.....	36
Poupou ke lototaha Fale Alea ke fakahoko e fakatalanoa vaha’a Pule’anga mo e kau pisinisi	37
Tokanga ko hai ‘e kau ki he talanoa mo e kau pisinisi	38
Fokotu’u ke ‘oange e lao ki he ngaahi kautaha pisinisi ‘e he Pule’anga	38
Fokotu’u ke faka’atā kau Mēmipa kau ki he talanoa mo e kau pisinisi	40
FALE ALEA	
Lipooti ki Fale Alea loto e Kōmiti Kakato ke fai e talanoa mo e kau pisinisi	41
Fokotu’u ke mālōlō e Fale toki hū he Mōnite	41
Fokotu’u fai talanoa mo e kau pisinisi ‘i Fale Alea	43
‘Atā pē ki ha Mēmipa ke kau ki he talanoa mo e kau pisinisi	44
Kelesi	44
Fakamā’opo’opo Ngaahi Feme’a’aki he Fale Alea	45

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Pulelulu 20 Fepueli 2019

Taimi: 1000-1005 pongipongi

Sātini Le’o: Me’a mai e ‘Eiki Sea Le’ole’o. (Lord Tu’ilakepa,)

Lotu

‘Eiki Tokoni Sea: Mou me’a hifo Hou’eiki. ‘Io, Kalake ‘a e Lotu ‘a e ‘Eiki.(Na’e kau kātoa ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga ki hono hiva’i ‘a e Lotu ‘a e ‘Eiki pea ko ‘ene lava ia ‘a e lotu ki he pongipongi ni)

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō, Kalake fai ‘etau tali ui.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Alea ...

<005>

Taimi: 1005-1010

Kalake Tēpile : ... Tapu mo e ‘Eiki Palēmia, mo e Hou’eiki Minisitā e Kapinetí. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘a ‘Ene ‘Afió, kae 'uma'ā e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí, kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Falé ki he pongipongi ni, ‘aho Pulelulu 20 ‘o Fepueli, 2019.

(Na’e lele heni ‘a e tali ui ‘a e Hou’eiki Mēmipa)

Kalake Tēpile : ‘Eiki Sea, kole ke u to e fakaongo mu’a.

‘Eiki Tokoni Sea : ‘Io, lelei Kalake.

Kalake Tēpile : ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Nōpele Nuku. ‘Eiki Sea, ko e ngata’anga e tali ui e Falé ki he pongipongi ni.

Poaki

Ko e ‘Eiki Tokoni Palēmia ‘oku ne poaki mai. Kei hoko atu e poaki folau ‘a e ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, pea pehē kia ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō. Toenga e Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai ke tali honau uí, ko e tuí ‘oku nau me’a tōmui mai pē. Mālō ‘Eiki Sea.

Me'a 'a e 'Eiki Sea

'Eiki Tokoni Sea : Mālō Kalake. Tapu ki he 'Otua Mafimafi 'i hotau lotolotonga. Fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia, kae 'uma'ā e Hou'eiki Kapineti. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Nōpele e fonuá. Fakatapu atu ki he Kau Fakafofongá, kae 'uma'ā e kau ngāue. Tapu ki he 'Ene 'Afió, kae 'uma'ā e Fale 'o Ha'a Moheofo. Hou'eiki, tau fakafeta'i kotoa pē he pongipongi ni, koe'uhí, hā hotau lotolotonga kuo me'a mai e 'Eiki Palēmiá, 'i he folau na'e faí. Pea 'oku ou lau koloa lau monū ai he Fale 'eikí ni.

'Asenita Ngāue 'a e Fale

'Oku hangē ko ē ko e me'a kuo mou mea'í, 'e Hou'eiki, 'i ai foki 'etau ngāue kuo 'osi tukuhifo ki he Kōmiti Kakató. Na'e 'i ai e tohi na'e kole mai 'e he Fakafofonga Nōpelé, 'a eni ko ē 'o Niua, fekau'aki pē pea mo e fo'i Lao kuo tukuhifo ki lalo ki he Kōmiti Kakató. 'Eiki Nōpele, ko e tohi ko iá 'oku tohi mai ki he Feitu'u na, ka ko e tokoni ia ki he ngāué, pea 'oku ou tali lelei pē ke tukuhifo ia, ke kau ia he feme'a'akí. Ka ke me'a mai ange, 'Eiki Nōpele.

Kole ha faingamalie ke lau tohi mei he *Chamber of Commerce*

Lord Fusitu'a : 'Oku ou fakamālō atu ki he Feitu'u na, 'Eiki Sea. Ko 'eku kole mu'a ke 'osi, ko 'eku 'uluaki kolé, pē ko e, ke aofangatuku mai e Feitu'u na, pē 'e lava 'o lau mai 'a e 'ū tohi, pē ko e lau i Fale ni, pē ko e lau 'i he Kōmiti Kakató, pea ka hīli ia pea tuku mai ha ki'i miniti e 5 ki he motu'a ni, ke u fakama'ala'ala atu e 'uhinga ...

<006>

Taimi: 1010-1015

Lord Fusitu'a: ... 'uhinga e tohi, pea 'atā e kau tīpeiti.

'Eiki Tokoni Sea: Fakamolemole pē 'Eiki Nōpele, mou ki'i, 'ai pē ka tau fakanounou pē mo e Feitu'u na. Ki'i me'a hifo pē.

Lord Fusitu'a: Mālō.

'Eiki Tokoni Sea: Kapau pē na'a ke fakatokanga'i ko e tohi, ko e tohi mai ki he 'Eiki Seá. Ko e angamaheni hotau Falé ni pau pē leva ke 'uluaki 'i ai e faitu'utu'uni e Seá, koe'uhi ke lau e tohi ko ia. Ka koe'uhi ko e tohi mai ia ki he Feitu'u na, pea ke tokoni pē ia ki he 'etau ngāué, hangē ko ia ko e, 'i ai e tohi na'e 'omai ki he Minisitā Polisi, ko u ma'u mo ia.

Lord Fusitu'a: Ko ia 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Tohi ia mei a, mei he 'Ateni Seniale.

'Eiki Tokoni Sea: Ke laumālie pē ke tukuhifo ?

Lord Fusitu'a : Ko ia Sea. Ko e 'uhinga pē kolé ko e toutou tāla'a ko ē fekau'aki mo e *issue* ko eni. Na'e a'u 'o pau ke to e fepoupouaki e ongo Minisitā 'e 2, pea 'oku ou tui 'oku fie mea'i e kakaí ia, pē ko e hā nai 'a e tu'unga totonu 'o e me'a ko eni. Ko e 'uhinga pē ia 'a e fokotu'u atu 'a e motu'á ni.

'Eiki Tokoni Sea : Kole pē ki he Feitu'u na ke tukuhifo pē mu'a ki he Kōmiti Kakatō,

Lord Fusitu'a : Ko ia Sea.

'Eiki Tokoni Sea : Pea ke toki me'a hake pē 'a e Feitu'u na 'o fakama'ala'ala, he 'oku 'osi tufa kotoa he kau Mēmipá, ke nau me'a ki ai, pea 'oku nau mea'i lelei 'a e tohi ko ia.

Lord Fusitu'a : Ko ia Sea.

'Eiki Tokoni Sea : Mālō. Fakamālō atu. Hou'eiki, ko u fakamālō atu he pongipongí ni, he fofonga lelei hotau Falé. Ko u tui 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha'atau me'a, tau **liliu mu'a 'o Kōmiti Kakato ka tau hoko atu.**

(Ne me'a mai leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakato – Veivosa of Light Taka ki hono me'a'anga).

i. Me'a e Sea

Sea Kōmiti Kakato : Faka'apa'apa ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga, Hou'eiki Minisitā 'o e Kapinetí, pea pehē foki ki he Hou'eiki Nōpelé, kau Fakafofonga 'o e Kakai. Mālō mu'a e kei fakalaumālie kimoutolu ke mou me'a mai mo ha laumālie lelei ke fakahoko'aki 'etau fatongia he pongipongí ni. Te u fakahoko atu ha ki'i me'atokoni faka'aho. Na'e 'omi ia mei he Minisitā Akó. "Na'a ku tangi kia Sihova, 'i he'eku mamahí, pea na'a ne ongo'i au. 'E Sihova, fakahaofi hoku laumālie mei he loungutu loí, pea mei he 'elelo kākā."

'E Hou'eiki, ko e ki'i me'atokoni ē kuo 'oatu ke mou me'a ki ai, ka mou me'a hifo ki he'etau 'asenita. Fakamanatu atu pē 'etau 'asenitá. 'Oku tau 'i he 4. 4.01, 4.02, 'oku mou me'a fakalukufua mai pē ki he kongá ko iá, 'i he līpootí pē. Pea ko u tui ko e taimi ko ē te tau tali aí, te tau tali ia 'o fakataha mo hono ngaahi fakatonutonu, pea mo u me'a mai Hou'eiki. Me'a mai Minisitā Ako.

Fokotu'u ke tali Lao 'Inivesi Muli 2013

'Eiki Minisitā Ako : Tapu mo e Sea e Kōmiti Kakatō, tapu mo e 'Eiki Palēmia, kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti. Tapu mo e Hou'eiki Nōpele 'o e fonuá, tapu mo e kau Fakafofonga 'o e Kakai. Sea, mālō ho'o laumālie, mālō e laumālie 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale. Ko e 'aho eni hono ua 'etau alea'i 'e alo ko eni. Pea ko 'eku fanongo ko ē ki he ngaahi fēme'a'akí, kuo 'osi tūkunga mālie ia. 'Osi napangapangamālie. Ko e lao ko ení ke ne malu'i 'a kinautolu 'oku nau omi 'o fakatupu pisinisi pa'anga 'i Tongá ni. Malu'i kinautolu 'a e kakai 'o e fonuá, malu'i mo e Pule'angá, pea tauhi mo e maau mo e melino. Ko ia 'e Sea 'oku ou fokotu'u atu, ke tau tali e lao ko eni. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e me'a ē 'a e 'Eiki Minisitā Akó, 'oku 'i ai ha pou pou?

Lord Tu'iha'angana : Sea ki'i fakahoha'a atu.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Nōpele Ha'apai Fika 1.

Fokotu'u ke toloi Fale Alea kae fai ha fakataha mo e kau pisinisi he fo'i Lao

Lord Tu'iha'angana : Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakato. Sea, ko 'eku fakahoha'á pē 'aku ia hangē ko e me'a ko ena na'e me'a ki ai e 'Eiki Sea, Tokoni Sea 'o e Fale Alea. Mahino pē foki na'e fai 'a e feme'a'akí, ka 'oku ou mahu'ing'ia he me'a ko eni ko ē na'e tukuhifo. He 'oku neongo ko e ngaahi fetohi'aki eni pea mo e 'Eiki Nōpele Niuá 'a e, ka ko e 'ai pē 'e au ke 'i ai ha me'a e Pule'anga...

<008>

Taimi: 1015-1020

Lord Tu'iha'angana: ... 'uhinga he ko e mei kakano e 'ū me'a ko ē na'e tukuhifo ko eni ke tokoni ki he feme'a'aki 'a ē na'e fakahū mai 'e he 'Eiki Nōpele Niuá 'a eni ko ē 'oku hā pē he ngaahi, ko e neongo ko e ngaahi fetohi'aki ia 'a e kau, ka ko e mei kakano 'o e 'ū tohi ko ia ko e mahino ko e tohi mei he kau pisinisi pea ko u lave'i hifo e ngaahi hingoa ko eni ko e meimei kau eni e kau pisinisi lalahi taha 'i Tonga ni, kau Tonga. Mahalo ko e to'o pē mei heni e kau Siaina 'a ē ko ē, pea ko e pēseti lahi eni ko e ngaahi hingoa ko eni 'oku 'asi 'oku, ko e kau, ko e meimei ko e ngaahi pisinisi lalahi 'aupito e fonua ni mo e laui ta'u.

Ka ko u 'ai pē au pē ko e hā e me'a 'a e Pule'anga he 'oku mahino pē ko 'enau 'uhinga 'oku te'eki ke fai ha *consultation* ia mo nautolu pē ko ha, pē 'oku ai ha me'a 'a e Pule'anga ke ki'i toloi ki ha, 'aho ni ka nau fai ha talanoa 'a e Minisitā mo e, ko u tui pē au ko e, pē 'oku 'i ai ha, ha me'a 'a e Pule'anga 'o fekau'aki mo e si'i fakatangi ko eni mei he kau pisinisi ko eni. Pea toki hoko atu e, pea kapau 'oku pehē he Pule'anga ia ke tukunoa'i pē ia pea, kae hoko atu 'a e alea ia pē ko e 'oange ha ki'i faingamālie ko e 'aho ni koe'uhī 'oku kei toe lahi pē taimi ke si'i fiemālie e kulupu ko 'eni. Ko e me'a pē ia ko u lave ki ai he ko u mahu'ing'ia Sea ke fai ha me'a 'a e, ki he me'a ko eni 'oku tukuhifo mei 'olunga neongo ko e he, pea 'oku hā pē he ngaahi fetohi'aki ko eni ka ko e fakanounou 'o e tokanga ko eni 'a e kulupu ko 'eni te'eki ke fai ha talanoa mo nautolu ki he fekau'aki mo 'enau, mo ha'anau lau ki he lao ko eni pea kapau 'oku pehē he Pule'anga ia ke hoko atu ā ia, pea hoko atu pea kapau 'oku nau pehē ke ki'i toloi he 'aho ni kae fai ha fakataha mo nautolu ko e hā pē ha fokotu'u ka ko u loto pē ke 'ai mai ha tali 'a e Pule'anga ki he si'i tokanga 'a e kau pisinisi ko eni.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō me'a mai 'Eiki Palēmia.

Poupou 'Eiki Palēmia ke fai talanoa mo e kau pisinisi he Lao 'aki e mahino ne 'ikai fai ha talanoa mo nautolu

'Eiki Palēmia: Fakatapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakato. Ko e me'a ko eni 'oku fai ki ai 'a e 'ohake ko eni he pongipongi ni 'o fekau'aki pea mo e tohi ko

eni ko e tohi eni 'oku 'i mu'a 'iate au. Pea ko u tui mahalo 'oku 'i mu'a 'iate kimoutolu kātoa e Hou'eiki e tohi ko eni. Ko u lau hifo 'a e tohi ko eni pea ko u, ko u fiefia au 'i he, 'i hono, 'i he fekumi 'a e Nōpele ko eni ke 'omai ha tohi pehē ki heni. Ko e kakano e tohi ko eni 'i he hili ange 'eku lau pea ko u tui 'oku tau tui tatau na'e 'ikai ke fai ha *consultation*. Ko e founa angamaheni ia 'oku fai ma'u pē 'e he ni'ihi ko eni 'oku nau fa'u ha lao pē 'oku nau fa'u ha tu'utu'uni ke *consult* 'a e ngaahi kupu felālāve'i fekau'aki. Pea ko eni 'oku 'asi mai he, 'asi mahino 'aupito 'aupito he tohi. Pea ki he anga ko ē 'eku fakakaukau pea ko u tui te u tui tatau pē mo e Hou'eiki ko eni kapau ko e mo'oni ia ia na'e 'ikai ke fai ha *consultation* me'apango 'oku 'ikai ke 'i heni 'a e tokotaha ko eni 'oku 'a'ana e lao 'oku totonu ke fai 'a e ngāue ko ia. Pea kapau na'e fai pē ka 'oku mahalo pē na'e 'ikai ke ongo'i he 'e ni'ihi ko eni 'oku fe'unga 'a e taimi na'e 'oange faingamālie kia nautolu ke fai e 'ū me'a ko eni, pea 'oku ou poupou au ki ai. 'Oku ou poupou atu ...

Lord Fusitu'a: Ki'i tokoni atu pē 'Eiki Palēmia pē te ke laumālie lelei ki ai? Ke laumālie lelei pē ki ai 'Eiki Sea?

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele, kātaki 'o me'a ki lalo kae me'a mai e Palēmia ke maāhino 'ene me'a mai ...

Lord Fusitu'a: Ko ē kuo me'a mai ia 'oku laumālie lelei ia ki ai 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Pea u toki 'oatu ha'o faingamālie.

'Eiki Palēmia: Sai pē ia ko e mahalo ko e ngata'anga ia 'eku, ko e poini heni, na'e 'ikai ke fai ha *consultation* 'o fakatatau ki hē. 'Ikai ke 'i heni e Minisitā ke 'ilo'i pē na'e ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea fakamolemole pē Sea, kae fai ha ki'i tokoni ki heni he ko e ...

Sea Kōmiti Kakato: Palēmia 'oku ke fiema'u e tokoni ko eni?

'Eiki Palēmia: 'Oleva pē ke 'osi ai leva 'eku me'a.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a hifo Minisitā kātaki.

'Eiki Palēmia: 'Oku 'ikai ke 'i heni 'a e ...

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō.

'Eiki Palēmia: 'A e tokotaha ko ē 'oku 'a'ana 'a e me'a pē na'e fai ha *consultation* pē 'oku mo'oni ia pē 'ikai. Pea kapau na'e fai pē 'oku fe'unga 'a e *consultation* ko ia. Ko 'eku lau ia 'a'aku. Ka 'i he'eku fakamā'opo'opo e me'a ko eni 'i he lau 'a'aku kapau 'oku mo'oni ia na'e 'ikai ke fai ha *consultation* 'oku ou tui 'oku ai e fatongia totonu 'o e Pule'anga mo e tokotaha ko eni. Pea kapau 'oku 'ikai ke u, 'oku 'ikai ke tonu 'a 'eku fakahoha'a he pongipongi ni pea 'oku ou tui pē au 'oku totonu pē ke fakatonutonu mai 'e ha taha pea ko e Minisitā 'oku 'ikai ke 'i heni me'apango 'oku 'ikai ke 'i heni 'a e Minisitā. Ka ko e lau 'a'aku kapau 'oku mo'oni eni na'e 'ikai ke fai ha *consultation* ko u tui pē.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea fakamolemole kae hū atu ā e ki'i fakatonutonu. Ko hono 'uhinga ke tokoni pē ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā Polisi.

Taukave Pule'anga ne 'osi fakahoko e talanoa mo e kau pisinisi he fo'i Lao 'Inivesi

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, faka'apa'apa lahi ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga kae pehē ki he Hou'eiki Fakafofonga e kau Nōpele mo e kau Fakafofonga. Sea ko e, ko e Minisitā Leipa 'oku ki'i tōmui mai 'oku mei a'u mai. Ka 'oku ha'u ia mo e pepa *consultation*. Na'e fakahoko e *consultation*, na'e fakahoko 'a e talanoa ...

<009>

Taimi: 1020–1025

'Eiki Minisitā Polisi: ... Ko e fo'i fehu'í ia Sea.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Tokanga ko e pepa kehe taukave'i Pule'anga mei he talanoa he 2014 ki he fo'i Lao kehe

Lord Fusitu'a: Ko e pepa ko ē ne me'a mai mo e Minisitā ko e pepa pē ia na'a ne 'ohake 'aneafí. Ko e pepa ia mei he *consultation* 2014. Ko e pepa ia mei he Pule'angá 'a e Palēmia kehe, Tu'ivakanō mo e fo'i lao fakaangaanga kehe. Lao ia mei he 2014. Ko e fehu'í, pē na'e fai ha *consultation* mo e Lao Fakaangaanga 'Inivesi Muli 2019 'oku 'ikai ko e 2014. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele. Kātaki pē ke 'oleva ke toki 'omai e pepá ke tau sio ki ai.

Taukave Pule'anga ne fou mai fo'i Lao he founa angamaheni

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō Sea. Ko e 'Eiki Minisitā eni 'oku me'a ko ē Sea ka ko e fakahoko atu pē. Ko e talanoa 'a e Pule'angá he ko e lao ko ení na'e 'ikai ke ha'u hangatonu pē ki he Fale Alea 'Eiki Sea. Na'e fou mai ia he Kapinetí pea 'alu ki he Kōmiti Lao 'a e Pule'angá. 'A ia 'oku 'i ai e 'Ofisi ko ē 'o e *Solicitor General* mo e *Attorney General*. Pea na'e fakamahino ia ai na'e 'osi fakahoko 'a e *consultation*. Ko e fehu'í, pē 'oku fiemālie kotoa e ngaahi tapa tuliki 'o e ngaahi pisinisi Tongá ki he *consultation* ko iá pē 'ikai. Ko e fehu'í ia.

Taukave ne 'ikai fakahoko ha talanoa mo e kau pisinisi he fo'i Lao

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea. Ko e tohi ko ē mei he, na'e me'a e Nōpele Ha'apai fekau'aki mo e kau pisinisi lalahi, 'a ia ko e tohi fakafo'ituitui ia. Ko e tohi ko ē mei he *Chamber*

of Commerce, ko kinautolu ‘oku nau fakafofonga’i Tonga ní ‘Eiki Sea. Fakamahino mai ta’etoe veiveiua ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki’i fakatonutonu atu kātaki.

Lord Fusitu'a: Na’e ‘ikai ke ‘i ai ha *consultation*.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: He ko e potungāue ‘a e motu’a ni na’a ne fai e ngāue ko ení.

Sea Kōmiti Kakato: Fai mai ha’o me’a Minisitā.

Taukave Pule’anga

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko u ‘oatu ‘a e puipuitu’a ko ení, pea kapau ‘e te mou fiema’u ke ‘omai ‘a e ngaahi feme’a’aki ko iá ‘oku maau pē mo ia. Ko e *working group* na’e *include* ai ‘a e *ministry* ‘amautolú, *Ministry* ‘o e *Foreign Affair* koe’uhí ko e *Immigration Division*, *consultant* mei he *EEP*, *Attorney General Office*, tafa’aki ia ‘a e Pule'angá. Na’e ‘i ai e *policy paper* na’e *drafted* ‘i he 2014, pea na’e *submit* ia ki he Kapinetí *for approval*.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ... ka u ki’i ‘oatu he ko au ko u mea’i e me’a ni ‘oku ‘ikai ke ke mea’i.

Lord Fusitu'a: ‘Eiki Sea fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Ki’i kātaki pē kae ‘oleva ke me’a mai ē ke mahino ki he motu’a ni kae ha’u ho fakatonutonú.

Lord Fusitu'a: ‘Eiki Sea, tau Tu’utu’uni mu’a ‘Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ‘Io ‘oku sai pē ‘ene tohí ‘ana.

Lord Fusitu'a: Ko e fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Pē me’a mai.

Fakatonutonu ‘ikai fekau’aki pepa ‘uhinga ki ai Minisita mo e Lao ‘Inivesi 2019

Lord Fusitu'a: ‘O hangē ko e lave ‘anenaí, na’e ‘ikai ke Minisitā ha taha ia ‘i he Pule'angá ko ení he 2014.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e hā ho’o fakatonutonú.

Lord Fusitu'a: Ko e fakatonutonú 'oku hala e ngāue'aki 'a e pepa mei he 2014, hala ha'ane fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga 2019. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko u tali 'e au e fakatonutonu Sea ka u hoko atu ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ... Au ke fakamaama e Falé mo e kakaí. 'Oku 'ikai foki ko 'etau poini ko ení Sea ko e fo'i sino 'o ha tangata. Ko ha ngāue'anga 'oku fai ai. 'E fetongitongi e sino ia e tokotaha ki he Minisitā pē ko hai 'oku 'i he *Chamber* he 'aho ní. Mahalo ko e ni'ihhi eni ia 'oku toki ō hake ki he sea 'o e *Chamber* 'oku nau, 'ikai ke nau si'i maa'usia. 'Ikai ke u *blame* 'e au ia tuku pē ke 'omai. Kae tuku ke u lau atu e hisitōlia 'o e *consultation* ko ení. Ka u to e foki 'o kamata.

Fakama'ala'ala Pule'anga ki he tu'unga 'o e talanoa na'e fakahoko

Na'e 'i ai e fo'i *working group* na'e fakatahataha'i ke 'oua 'e 'unu fakataautaha 'a e ngaahi va'a 'o e Pule'angá. 'A ia na'e kau ai kātōa 'a e *ministry* 'a e tau pehē pē Leipá. Na'e kau mai ki ai 'a e *Ministry* 'o e *Foreign Affair* ka na'e loloto ange he na'e fai e tokanga makehe ki he *Immigration* koe'uhí ko e visa pisinisí pē ko e *employment visa*. Pea na'a nau ha'u leva nautolu 'o fakafofonga'i mai e tafa'aki ko iá. Na'e ha'u mo e *consultant* na'e 'omai he *ADB* ke ne hanga 'o tataki fakatekinikale 'a e anga e fepōtalanoa'akí. Pea na'e ha'u leva pea mo e *Attorney General's Office* ke nau hanga 'o tokanga'i mai e tafa'aki fakalaó he ko nautolu te nau fai 'a e *draft* 'o e laó. Sai, 'i Tongatapu. Fika 1 na'a ne tataki 'a e *consultation* ko ení ko e *Chamber of Commerce*. 'A ia 'oku ha'u mei ai e tohi ko ení. Fika 2, te mou sio ki he kakato 'o e me'a ko ení. Fika 2, ko e *informal* sekitoa.

Fehu'ia mo mahu'inga he taimi na'e fakahoko ai 'a e talanoa mo e kakai

Siaosi Sovaleni: Sea ki'i fehu'i kātaki.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io, fehu'i mai.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fehu'i.

Siaosi Sovaleni: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu mo e Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakato. Ko e 'ai mai mu'a mo e 'ahó 'Eiki Minisitā pē ko e 'aho fihá na'e fai ai 'a e *consultation* ko ená. Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ho'o fiema'ú e 'ahó.

Siaosi Sovaleni: 'A e taimi ko ē,

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'E to e liliu ai 'a e *consultation*.

Siaosi Sovaleni: 'Io ko e 2014 mo e 2019?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sai, ka u toki 'alu au mai e pepa ko iá 'o *detail* ke 'oatu kia koe ke ke sio ki he 'ahó.

Siaosi Sovaleni: Tatau pē mo e 'Eiki Minisitā kehe he 14 mo e 19.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko 'etau fehu'i he 'aho ní ka u hoko atu kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki, mo ki'i fakamokomoko hifo Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ka u ki'i tokoni mu'a ki he ...

'Ikai fu'u mahu'inga e taimi na'e fai ai talanoa mo e kau pisinis he Lao

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā Pa'anga. Fakamolemole pē ka ko u kole atu kia kimoutolu. Ka 'oku 'i ai ha fehu'i pea ke fakamolemole ...

<001>

Taimi: 1025-1030

Sea Kōmiti Kakato: ... tali ke 'osi 'a e me'a maí ke *flow* lelei mai ki he motu'a ni 'a e fakakaukau pea 'osi ko iá pea ke toki me'a hake 'o fehu'i e 'ahó. 'Oku 'ikai ke fu'u 'uhinga ia kia au e, 'a e hū 'a e fehu'i e 'ahó he taimi 'oku lau ai 'a e ni'ihi ko eni 'oku nau kau 'i he talanoa mo e kakaí mo hono fakavahevahé.

Siaosi Sovaleni: Mālō Sea. Ko e 'uhinga pē ia 'a e fehu'i ko ē na'e 'oatu 'anenaí Sea he ko e 'uhinga 'oku mahu'inga pē ko fē taimi na'e fai ai e fakatahá. He ko e lolotonga fai 'etau talanoá pē na'e fai fakakū ko ē *consultation*. 'Oku mahu'inga ai ko ē 'ahó.

Sea Kōmiti Kakato: 'A ia ko e 2014 eni Fakafofonga?

Siaosi Sovaleni: Ko ia. Mahu'inga ke māhino.

Sea Kōmiti Kakato: Pea kapau leva 'oku māhino e 2014.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea 'oku māhino e fehu'i ka u tali atu.

Sea Kōmiti Kakato: Pea tuku ke ha'u e me'a ke u, ko e 'ahó ia 'oku 'ikai ke fu'u mahu'inga ki he motu'a ni.

Siaosi Sovaleni: He ko e 'uhinga e me'a na'a ku 'eke ke 'asi he lēkootí pē ko e 'aho fihá.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a ki lalo.

Siaosi Sovaleni: Mālō Sea e māhino.

Kole faka'aonga'i Tohi Tu'utu'uni lolotonga fēme'a'aki 'i Fale Alea

Sea Kōmiti Kakato: Ko e, 'e Hou'eiki 'oku, ko u kole atu ke mou to e faka'aonga'i homou tohi ko ē. Ko u to'oto'o mai e, 'a e tohi ko ení ke mou me'a ki ai. 'Oku ta'efe'unga ke u to e ako'i atu moutolu fekau'aki mo 'etau Tohi Tu'utu'uni. Ko e taimi 'oku lea ai e Seá mou me'a kotoa ki lalo fakalongolongo kae 'oleva ke fakahoko lelei atu 'a e lea 'a e Seá. 'E Nōpele 'oku kau ena ia 'i he me'a 'oku ui ko e ta'efaka'apa'apa ki he Sea pea 'oku 'i ai hono tautea.

Lord Nuku: 'Eiki Sea kapau 'oku ta'efaka'apa'apa fai ho fatongia.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a ki lalo.

Lord Nuku: Tautea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a ki lalo.

Lord Nuku: Kapau ko ho 'uhingá ia. Tautea !

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele 'Eua mou fakapapau'i homou tu'unga ke mau kei fakalangilangi'i moutolu. Lolotonga 'eku fakahoha'á 'oku ke me'a mai koe, hoko atu. Ko e toki 'osi eni 'eku lau atu e laó, me'a mai Nōpele fika 1 'o Vava'u.

Tapou Tokoni Sea Fale Alea ke fai lelei'i fatongia faka-Sea

Lord Tu'ilakepa: Tapu pē mo e Feitu'u na Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki. Mo totonu pē ke mou, tau laumālie lelei tautolu kau Seá. Ke mea'i pē 'aneafi mahalo pē ko e 'aho atú ho'omo fēme'a'aki pea mo e 'Eiki Nōpelé, ko tautolu pē kau Seá 'oku tau to e taki e anga ta'efaka'apa'apa he Falé ni. Pea 'oku ho'ata mai leva ki he kotoa 'o e kau Mēmipá 'a e fa'ahinga tō'onga 'oku tau faí. Taimi 'oku ke me'a ai hē mo e taimi 'oku ou fokoutua. 'Oku ke me'a ki he me'a ko ení 'ikai ke u to e fu'u loko tu'u 'o tīpeiti he ko u fakatokanga'i kuo 'alu kuo me'a atu e Falé ha tu'unga kuo kehe 'aupito 'aupito ia mei he'eku manatu he 2008 ki he 2010.

Fakamolemole pē ki he Feitu'u na pē 'e laumālie lelei. Fai hota fatongia 'o taua. Ko u manatu mēlie ki he'eta folau ki 'Atelaité. Na'a ta foki maí pea mo e fo'i akonaki ma'olunga mo'oni 'i he kau Sea mei 'Atelaité. 'I ai e liliu lahi kuo hoko he'eta faifatongiá. Ko e fo'i folofola na'a ke lau mai 'aneuhú tangane'ia au ai. Fo'i folofola 'aneuhú. Pea ko u faka'amu pē Sea ke ke fakamolemole'i pē si'i kau Mēmipá.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'ilakepa: Tau hoko atu e fēme'a'akí. 'I kai ke 'i ai hano kovi 'o'ona 'o e 'eke 'ahó ko 'enua tīpeiti. Ta tokanga'i pē 'e taua hota fatongia ke 'oua na'a fea'utaki 'a e kau Mēmipa.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Te u ...

Lord Tu'ilakepa: Ko hota fatongia pē ia. Ka ko u 'ofa atu ki he Feitu'u na Sea hoko atu ho'o faifatongia ka ke fakamolemole'i kimautolu.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Te u lau atu e kupu 49. Ka 'i ai ha Mēmipa 'i he Fale Aleá pē Kōmiti Kakato te ne maumau'i 'a e Tu'utu'uní ni te ne fai ha anga fakamōveuveu pē kuo 'osi fakatokanga tu'o taha kae kei vili ta'e'unua pē mo fakafaingata'a'ia'i 'a e ngāue fakatahá. 'Oku 'i ai mo hono ngaahi tautea. Kuo pau ke u ta'ofi au 'a e Falé ka u foki au 'o Fale Alea pea u līpooti e 'ulungaanga ko ení ki he 'Eiki Sea pea fai 'ene tu'utu'uní. Ka ke me'a mai Minisitā Pa'angá.

Lord Fusitu'a: Sea kātaki ko e ki'i fehu'i pē 'oku ke laumālie lelei ki ai?

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga kae toki fakahoko mai e fehu'i ko ení.

Taukave ne 'osi maau pe pepa talanoa ia he Lao 'i he hoko atu ki ai Pule'anga lolotonga

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. Ko 'eku fokoutua hake pē ki 'olunga Sea ke talí atu 'a e fehu'i ko ia na'e me'a mai ki ai 'a e Fakafofonga 'o e fika 3 'o Tongatapu. Ko e fehu'i foki 'a e Fakafofonga ke fakamatala ange 'aho ko ia na'e fai ai e *consultation*. Ko e me'a 'ata'atā pē ia 'a e Fakafofonga 'a e 'ū fehu'i pehē ka ko u pehē pē ko u tu'u hake he ko e motu'a eni ko ē na'e toki hoko atu ko ē 'o Minisitā he 2014, 2015 pea u hoko atu au 'o Minisitā 'oku ...

<002>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... lolotonga tuku lelei mai e fu'u lao ko eni, 'a e *Bill* ko eni, pea fai mai ai 'emau *consultation* 'amautolu, pea u hoko mai au ia e veteki ko eni 'o e Fale he 2017, he ko e, ko e me'a ko eni ko e me'a lahi 'a e *consultation*, 'i he *Bill* ko eni, ko e *Bill* mahu'inga, pea ko eni ko u lele mai au ia.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu Sea...

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni Minisitā ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku hoko mai ai 'a e Minisitā ko ení 'o ha'u ....

Sea Kōmiti Kakato: Ko e ki'i fakatonutonu eni.

Lord Fusitu'a: 'Oku 'ikai ke fokotu'u mai 'e he Minisitā ....

'Eiki Minisitā Pa'anga: Kā te tau to e a'u ka te tau to e 'alu 'o 'omai fu'u līpooti ...

Lord Fusitu'a: Sea, ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko e ki'i fakatonutonu eni Minisitā kātaki 'o me'a hifo ki lalo. Me'a mai Nōpele Niua.

Lord Fusitu'a: 'O hangē ko e me'a 'oku tokanga ki ai 'a Tongatapu 3, pea mo kotoa kimautolu he Fale ni, ko e me'a 'oku me'a mai 'aki 'e he Minisitā 'oku ne fokotu'u mai 'a e lao ko e me'a ia 'i he 2014 na'e te'eki ai ke fokotu'u mai, na'e to e 'i ai ha *consultation* ai 'a e Feitu'u na, 'oku 'i ai ha *document* ke pou pou ki he me'a ko ia?

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatonutonu ki he 'Eiki Nōpele Niua.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni 'Eiki Nōpele 'Eua, 'e Niua.

Taukave Pule'anga na'e 'osi fai e talanoa mo e kau pisinisi he Lao 'Inivesi

'Eiki Minisitā Pa'anga: Te tau 'alu 'o *consultation* ki he tokotaha na'e 'osi fai he tokotaha kotoa pē, ko e fo'i me'a 'oku ou hanga 'o taa'i, ko e pehē mai na'e 'ikai ke fai ha *consultation*, na'e fai 'a e *consultation* he ta'u eni 'e meimei nima.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā, me'a mai Nōpele.

Taukave Nōpele Niua ta'etoeveiveiua ne 'ikai ke fai ha talanoa mo e kau pisinisi he Lao

Lord Fusitu'a: Ko e tohi eni 'e tolu 'Eiki 'Sea, ua mei he ongo pisinisi lalahi taha 'i Tonga ni, taha mei he *Chamber of Commerce* 'o pehē mai ta'etoe veiveiua 'ikai ke 'i ai e *consultation*, pea ko e tohi 'e taha 'oku a'u ki he tu'unga 'o pehē 'oku ou fie tākaki atu 'oku 'i ai ha fu'u ta'efiemālie lahi 'i he ngaahi pisinisi koe'uhī ko e 'ikai fakahoko fakalelei ha talatalanoa fe'unga ki mu'a hono fakapaasi 'o e ngaahi lao pehē. Ko e me'a ia na'e fiema'u ai 'e he motu'a ni ke lau mai 'a e 'ū tohi.

Lord Tu'iha'angana: Sea kātaki ki'i tokoni ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'iha'angana: Ki'i tokoni pē ki he 'Eiki Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Nōpele Ha'apai.

Fokotu'u na'a lava Pule'anga ke talanoa mo e kau pisinisi he 'aho ni

Lord Tu'iha'angana: Pe 'oku, mo e ki'i fokotu'u ko ena na'e fai atu Sea. Hangē pē ko e lave atu 'a e motu'a ni ki he fokotu'u ko e mahu'inga'ia pē ia he ko e 'omai e hoha'a 'a e fa'ahinga ko eni kau pisinisi ko eni 'o e fonua. Kā 'oku hoko atu foki 'a e tūpeiti ia ke fakamahino pē na'e fai koā pē 'ikai. Ko 'eku kolé pē 'aku Sea hangē na'a ku kole ko ē 'anenai, pē 'e tali he Pule'angá ko

eni 'oku kei hoha'a mai fa'ahinga ko eni, pē ko e ngaahi hingoa 'eni 'iloa eni mo e ngaahi pisinisi lalahi, ke nau fakataha he ho'atā ni pea fiemālie 'a e kulupu ko eni pea tau hoko atu 'o faka'osi 'a e feme'a'aki pea paasi 'a e lao 'anai, 'a pō pē ko 'apongipongi, ko e kolé pē ia. 'UHINGA he 'e fai 'a e fakafekiki ia ko enjī pē ko hai 'oku mo'oni pē na'e fai ha *consultation* ko e me'a 'oku fiema'u ko e si'i kole mai 'oku kei 'i ai 'a e me'a ia 'oku hoha'a 'a e fa'ahinga ko eni ke 'omai 'enau fakakaukau ki ai pē 'e tali 'e he Pule'anga ke nau ki'i fakataha mo e Minisitā 'anai 'i he taimi ni pē ko 'aho'atā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i tokoni atu 'i he me'a ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni mai.

Tokanga ki he 'ikai fetu'utaki mai kau pisinisi ki he Pule'anga he fo'i Lao

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito 'e Sea, pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha palopalema ia ke fetu'utaki mai 'a e ngaahi pisinisi ko enī ki he motu'a ni he ko e *Bill* eni 'a e motu'a ni, he 'oku ou 'ohovale au 'enau fetu'utaki atu ki he Nōpele kae 'ikai fetu'utaki mai kiate au. 'Oku ou tali lelei ke fei mo fetu'utaki mai ka u si'i ha'u 'o fai ha talanoa mo kinautolu.

Lord Fusitu'a: Tokoni atu 'Eiki Minisitā. Ko 'enau talamai eni kuo nau fiu he toutou fetu'utaki atu 'oku 'ikai ke 'omi ha *consultation* kia nautolu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia, mahalo pē mo'oni ia kā 'oku ou 'ohovale au ho'o ma'u 'e koe 'a e tohi kae 'ikai ke u ma'u 'e au ha tohi, ko e pōini ia ka u hoko atu mu'a, lava lelei pē ko u tali 'a e fakakaukau ko ia.

Lord Fusitu'a: Ko 'enau fakatangi mai koe'uhī ko e 'ikai ke 'i ai ha *consultation*.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sai pē, sai pē tau pehē pē Sea...

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele Niua ko e tu'o tolu eni ho'o toutou me'a hake pē koe 'o fa'iteliha ke ke lea, ka ko u kole atu ke ke tokoni mai ki he'etau ngāue.

Lord Fusitu'a: Fakamolemole atu 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kātaki Sea. Sea kātaki pē ka u ki'i hoko atu mu'a.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā Leipa.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ka u 'oatu pē 'e au 'a e me'a ko eni he ko e ni'ihī ko eni 'oku 'i ai 'enau tohi te u fetu'utaki kia kinautolu 'o me'a mai pē mo e Nōpele ke u ...

Lord Nuku: 'Eiki Sea 'e lava ke u ki'i fehu'i atu pē? Ke ki'i fakama'ala'ala mai 'a e 'uhinga.

Sea Kōmiti Kakato: Te ke tali 'a e ki'i fehu'i ko eni Minisitā?

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Io ‘omai ‘a e fehu’i ia he ‘oku mahu’inga ia.

Sea Kōmiti Kakato: Fehu’i koe.

Lord Nuku: Ko e ‘Eiki Sea tapu mo e Feitu’u na pea tapu pea mo e, ko e ‘uhinga e tohi ko eni ko e pehē na’e ‘osi fai ‘a e *consultation*, pē na’e ‘osi fai ‘a e fakama’ala’ala pea mo e kakai, ko ‘enau tohi mai ko eni ‘o talamai na’e ‘ikai, ko e poini ko e me’a ‘oku fai’aki ‘a e feme’a’aki ‘i he Fale ni pē ‘oku mo’oni ....

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘E Sea ko u ‘osi ma’u ‘e au e fehu’i ka u tali atu.

Taukave na’e loi pehe ne fakahoko ‘a e talanoa mo e kakai

Lord Nuku: ...pē ‘oku loi.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Mālō.

Lord Nuku: Ko e ‘uhingá ia, kuo ‘omai ‘a e tohi ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Mālō kau tali atu.

Lord Nuku: ‘O talamai na’e ‘ikai, pea ‘oku ou tui ko e ‘uhinga ia Sea ‘eku fehu’i atu he koe’uhí na’e ‘osi fakamatala ‘i he Fale ni na’e fai ‘a e *consultation*.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Mālō.

Lord Nuku: Pea tohi mai ‘a e kau me’a ko eni ‘o talamai na’e ‘ikai.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Nōpele, me’a mai Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Mālō.

Lord Nuku: Ko e ‘uhinga ia ko ē ‘eku, ko e poini ia ko ē ‘oku ‘oatu pē ‘oku mo’oni ‘a e feme’a’aki he Fale ni pē ‘oku loi.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Māhino Sea.

Lord Nuku: Ko e ‘uhingá ia Sea, ko e ‘uhingá ko ia kapau leva ‘oku pehē tuku ki he Pule’angá he ko ena ‘oku ‘osi me’a mai e ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ka u tali ...

<005>

Taimi: 1035-1040

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ... tali atu e fehu’i he ‘oku māhino Sea ka u, ka tau hoko atu.

Lord Nuku : .. he ‘oku hanga ‘e he tohi ko eni ‘o talamai ‘oku loi ‘etau feme’a’aki.

Sea Kōmiti Kakato : ‘E Nōpele kuo mahino ho’o fehu’í, kae tali mai ā ka tau hoko atu. Me’a mai ...

Lord Nuku : Ko e poini ia ko u ‘oatu, ka ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’o me’a ‘au ki ai. Ko ho’o me’a ‘a ‘au ‘oku fai ke mahino kia koe, pea tuku ke hoko atu.

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : Mālō ‘aupito Sea. Tuku mu’a ke u ... Ko e me’a ko ia pē te u talanoa, ‘a e Pule’anga mo e kakai ko ena, ‘Eiki Nōpele, fakamālō atu. ‘Omai ia ke tau talanoa ki ai, he ho’atā ni pē. Pea ‘oku, *you’re welcome*, ke ke me’a mai ke tau kau he talanoa ko íá. Ka u hoko atu mu’a, Sea, kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘Oku ou faka’amu ke ki’i fakafoki mai

Lord Tu’i’āfitu : Sea, ‘i ai ha ki’i faingamālie fakamolemole.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : Tatau pē mo e Nōpele ko ená, kapau ‘oku me’a mai ki ai, pea me’a mai.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e fehu’i?

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Fehu’i? ‘Io.

Sea Kōmiti Kakato: Pē ko ho fiema’u ke ke me’a?

Lord Tu’i’āfitu : ‘Ikai ko ‘eku tokoni pē ‘a’aku ke ...

Sea Kōmiti Kakato : Kole tokoni.

Taukave na’e fakamahino he tohi mei he *Chamber of Commerce* ne te’eki fai ha talanoa

Lord Tu’i’āfitu : Ko ‘eku tokoni ‘a’aku, Sea, fakatatau ki he tohi ‘a e Palesiteni ko eni ‘o e Tonga *Chamber, Commerce*. ‘Ikai ke u fie ‘ai e hingoa, ko e ‘uhingá ko e tu’unga mahu’inga e tokotaha ko ení. ‘I he ki’i peesi pē ko ē, ki’i tatau ko ē. Kapau te ke me’a ki ai. “Na’e ‘ikai ha femahino’aki fakahangatonu ‘a e kautaha fekau’aki mo e lao fakaangaangá”. Kapau ‘e ‘alu ki hono fakapapālangí, Sea, fakamolemole kae ‘oatu e fakapapālangi. “*Chamber has not direct consultation on the Foreign Investment Bill*”. Te’eki ke fai ha *consultation* ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, ko e poini tatau pē eni kuo 'omai, kuo mahino, ka u lava mu'a 'o si'i tali atu kātaki.

Lord Tu'i'āfitu : Pea mo e taha pē 'eku tokoní, Sea, ki he 'Eiki Minisitā, ke laumālie lelei pē. Me'a kotoa pē 'i māmani, 'oku makatu'unga 'ene nga'unu mo 'ene tu'uma'u he fakamahu'inga'i e taimí. 'Oku ne pehē mai 'oku 'ikai ke mahu'inga e 'ahó ia mo e taimí. Tau to e foki tautolu ki he vaotā, ta 'oku 'ikai ke kau ha taha 'i ha taha. 'Ofa mai 'o feinga mai ki he anga e ngāue, mo e Lao, mo e Tu'utu'uni ha Pule'anga 'oku sivilaise. Mālō Sea.

'Eiki Palēmia : Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Palēmia me'a mai.

Tui Palēmia totonu ke fai ha talanoa mo e kau pisinisi he Lao Fakaangaanga

'Eiki Palēmia : Ko u, ka u, ko u kole atú, tukuange mu'a ke 'ai faka'osi kau fai atu 'eku tu'utu'uni. 'Oku ou tui 'oku totonu ke fai ha talanoa. Ko e tohí ē, ka ko 'eku kole atú 'oange mu'a ke faka'osi atu e, kau fai e tu'utu'uni ko ení. Tukuange ke fai e me'a.

Sea Kōmiti Kakato : 'E Hou'eiki.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko eni ne 'osi me'a mai e Minisitā ke 'omai e kau hoha'a ko ē ke nau talanoa 'aho'atā. Pea ko eni kuo me'a mai e Palēmia, ke mou me'a ki he me'a ko eni 'oku me'a mai ki ai 'a e Minisitā ha'ana e fo'i lao ko eni. Me'a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō 'aupito, Sea. Pea ko u, kau, kae ki'i lau atu pē 'a e ngaahi *consultation* ko eni pea 'osi ko iá, pea u ki'i faka'osi atu e ki'i fakamatala ko eni, pea ke fai mai e tu'utu'uni 'a e Palēmia. Ka kuo 'osi mahino kiate au, fai ha talanoa mo e kau tama ko ení, pea fai mu'a hano fakalelei'i e ngaahi me'a ko iá.

Ka ko u fie lau atu pē, 'a e, ko e, 'a ia ko e ha'u ko ē *consultant*, na'a nau hanga leva 'oatu 'a e Pule'anga mo e ngaahi va'a ko eni 'o nau *draft* ai 'a e fo'i lea ko e *policy paper* 'i he 2014. Pea taimi ko iá, pea ha'u leva ki he 2015 mo e 16, na'e kamata leva 'a e *consultation* 'o fekau'aki pea mo e fo'i *policy paper* ko iá, he ko e *policy paper*, ke ne fakalelei'i ha palopalema, 'a ia ko e *direct foreign investment*.

Ko Tongatapú, ko e ngaahi sino eni na'e fai ki ai 'a e *consultation*. *Chamber of Commerce*, ko e *informal* sekitoa, *handicraft*, *youth congress*, *women in small business*, *agricultural sector*, *civil society sector*, *Government ministries*, *individual consultation*. Na'e to e fakahoko e me'a ko ení 'i Vava'u, pea na'e fai 'a e me'a fakalūkufua. Ko e *feedback*, na'e fai 'i he *form of e-mail*, pea na'e *submit* ia pea na'e *redistribute* ia ki he tokotaha kotoa. Pea ko e fakava'e ia. Sai, 'oku ou tali lelei pē, mahalo na'e 'i ai ha ni'ihi fo'ou 'oku nau me'a mai ki he *Chamber*, na'e 'ikai ke nau kau hē. Tau tali ia ke tau hoko atu ki ai. Ka 'oku ou 'uhinga ko ení, 'oku 'ikai ke uesia ai 'a e fo'i Lao, pea te u faka'osi'aki eni, kātaki, Hou'eiki. Ko e 'aho ni, 'oku 'i ai e 35 miliona, ko e

silini ia ‘e tokoni ki he budget *support*, ke ne tokonia ‘a e sēvesi ‘a e Pule’angá, ma’a e kakaí. Ko e makatu’unga ‘o hono lava ...

Lord Tu’i’āfitu : Sea, ki’i fakatonutonu, fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu.

Lord Tu’i’āfitu : ‘Eiki Minisitā. ‘Oku pehē ‘e he ‘Eiki Minisitā, he ’ikai ke ‘i ai ha uēsia ‘a e Lao Fakaangaanga ko eni ‘o e *Investment* ko ení. ‘Oku fokotu’u mai ‘e he Palesiteni ko eni e Kautaha Pisinisi ‘a Tongá, ‘oku pehē ni he’ene tohí. Fakamolemole. Kōmiti Pule, femahino’aki mo e kautaha fekau’aki ...

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea ko e fakatonutonu eni ia ki he me’a kehe.

Lord Tu’i’āfitu: ..... Mo e Lao fakaangaangá. Kapau he ’ikai ke fai ha femahino’aki heni ...

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Kātaki na’e ‘ikai ke ‘i ai ha me’a pehē.

Lord Tu’i’āfitu: ‘E ’i ai, he Lao Fakaangaanga ko eni, ‘Inivesi Mulí, ko ha kongá lao te ne uēsia ‘a e ‘inivesi mulí, mo e kau ‘inivesitoa mulí.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: *Ok.* Mālō ka u tali.

<006>

Taimi: 1040-1045

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ... ka u hoko atu mu’a ke ‘osi ‘eku ki’i ...

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ke ‘osi atu mu’a ‘eku ki’i fakahoha’a Sea.

Lord Tu’i’āfitu : ..Ka ‘oku ne me’a mai ‘e ia ia he ‘ikai ke ‘i ai ha uēsia ko é ko e lipooti ē ‘a e kakai ‘oku ‘i ai ‘enau pa’anga.

Sea Kōmiti Kakato : ‘Oku ou tali e me’a. Hou’eiki, ko e ‘uhinga foki e pepa ko ē, ko e tokoni kia moutolu, ka ‘oku ‘ikai ke, ke hangē ia kuo mou afe ki ai kae ‘ikai ke mou nofo he kakano ko ē ‘o e lao. Pea ko eni kuo ‘osi talamai he, me’a mai e Minisitā ‘e fai e ngāue ki ai ‘aho’atā. Pea ko u pehē ‘e au kuo mou fiemālie, kae hoko atu ‘etau talanoa ki he laó ka tau toki hoko ‘aho’atā.

Lord Fusitu’a: Sea.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea ka u hoko atu mu’a ‘eku ki’i, ke ‘osi ‘eku malanga, kae toki

...

Lord Fusitu'a : Kātaki Sea ko e ki'i tokoni pē ki he Minisitā. Kapau ko e pehē ko 'aho'atā pē 'oku fiema'u ha lau 'aho ia ki ai Sea.

Sea Kōmiti Kakato : 'Oku ke fiema'u 'a e tokoni ?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, 'ikai Sea. Kātaki mu'a ke 'osi 'eku ki'i fakahoha'á, pea toki hoko atu e ni'ihi ko ení, mahu'inga e ngaahi fakakaukau.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai koe Minisitā.

Alea'i fiema'u mei he ongo pangike fakamamani lahi ke fa'u ha Lao Fakaangaanga

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, ko e sēniti 'oku hanga 'e he ongo pangikē lalahi ko eni 'o tokonia 'a Tonga ní ko e 35 miliona. Ko e fo'i makatu'unga 'e lava ai 'o *track up* pē te ne hanga 'o fakangofua 'a e siliní ke 'omai ke tau ngāue'akí, 'oku 'ikai ko e fo'i *Bill* ia ko eni. Ko e fo'i *Regulation*, ka he 'ikai ke lava e fo'i *Regulation* 'o 'omai 'o kapau 'e 'ikai e ...

Lord Fusitu'a : Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Nōpele.

Taukave 'ikai fakangatangata 'e he lao lolotonga 'a e ngofua ki he 'inivesi muli

Lord Fusitu'a : 'O hangē ko e lave 'a e motu'á ni 'aneafi, ko e lao lolotonga 'oku ne pehē mai, *without limiting* 'oku 'ikai ha me'a 'e fakangatangata 'a e ngofua fekau'aki mo e 'inivesi mulí 'i he lao lolotonga 'Eiki Sea. 'Oku ta'emo'oni e me'a ia ko ē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ka u faka'osi atu mu'a 'eku ki'i malanga kātaki.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Nōpele me'a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea 'oku ou fakamālō pē au ki he loea ko ení ko 'ene talanoa fakaloea mai 'i he tafa'aki 'o e *Regulation*, ka ko u kole atu. 'Oku 'ikai ko e 'ai eni ko ho'o laú, he 'oku 'ikai ke 'i ai ha'o 35 miliona, ko e 'ai eni e lau 'a e pangikē 'oku ne 'omai e 35 miliona. 'Oku 'i he *Regulation* kuo 'osi tohí, 'i he 2002 mo e *Act* 'o e 2002 'o ne lava 'o *trigger* 'a e siliní ke 'omai ke fai'aki 'a e ngāue ma'á e fonua.

Lord Fusitu'a : Fakatonutonu 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ko e ngaahi fakatonutonu ko eni Sea ko e fakafekiki ki ha me'a 'oku 'ikai ke ma'u ai ha me'a ia.

Lord Fusitu'a : Fakatonutonu Sea. 'Oku 'ikai ko ha fakafekiki Sea, ko e fiema'u ke nofo 'etau feme'a'akí he totonu mo e mo'oní. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha fakangatangata ...

'Eiki Minisitā Pa'anga : Fakatonutonu atu ki he

Lord Fusitu'a: Ka fie fa'u ka 'oku fie fa'u tu'utu'uni ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: 'A e 'Eiki Minisitā he 'aho ni 'oku 'atā he lao lolotongá 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : 'E Nōpele.

'Eiki Minisitā Pa'anga : 'Oku ou fakatonutonu atu 'a e me'a ko eni 'oku me'a ki ai.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu pea ko 'ene 'osi eni ho'o to e fakatonutonu mai he me'a ko eni 'oku 'ikai ke u tali. Me'a mai koe 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Taukave Pule'anga 'ikai fiema'u ke fa'u ha *Regulation* makatu'unga 'i ha lao motu'a

'Eiki Minisitā Pa'anga : Ko e *matrix* pē ko e *trigger* ko eni 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisitā, na'e lahi e ngaahi fo'i *trigger*. Pea ko e, kau ai hono *draft* ko ē *Bill* 'o tali ko ia 'e he, 'a e fo'i *Bill* ko eni 'o tali ko eni 'e he Kapinetí, ke paasi mai ki he Fale Aleá, pea 'oku 'osi tiki'i ia. 'Oku toe e *Regulation*. Ko e me'a ko eni 'oku me'a ko ē ki ai ko ē 'a e 'Eiki Nōpele 'o Niuá, 'oku hala ia. He 'ikai ke tau 'ai 'etautolu, he 'ikai ke 'ai ha *Regulation* he fu'u me'a motu'a.

Lord Fusitu'a : Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : 'E Nōpele, kātaki 'o ki'i 'omai ange ē ke mahino.

Lord Fusitu'a : Ko 'eku fehu'i ange, ko 'eku fehu'i ange ki he 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Ke u ki'i fakamatala ke ki'i mahino atu kia koe Sea kae toki tukuange ke toki ha'u 'o fehu'i mai.

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Nōpele.

Lord Fusitu'a : Ko e fē 'a e kaveinga 'oku tapu'i 'e he lao lolotongá ke fa'u mai e *Regulation* e Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato : Nōpele. Me'a mai ..

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sai, taimi ko ē, taimi ko ē na'e tali ai he 'e Kapinetí, tali eni ia he ta'u kuo 'osi. Sai, *tick* 'a e fo'i me'a ko ia. Toe eni 'a e *Regulation*, 'o ha'u ai 'a e sēniti ko ia ki he ta'ú ni. Pea ko ia ai he 'ikai ke malava ia ke tau fa'u e, ke tau 'ai 'a e *Regulation* he lao motu'á, he 'oku piki pē 'a e fo'i *Regulation* ia ki he fo'i lao fo'ou. Ko ia, mahalo 'oku ki'i mahino ange ia.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea kae ki'i faka'osi atu mu'a 'eku ki'i malanga. Ko 'eku ki'i tokoni atu pē kae 'osi 'eku ki'i fo'i 'eku ki'imalanga.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. 'E, ko e tokoni ?

Sāmiu Vaipulu: Fakahoha'a atu pē Sea.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Kātaki ...

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā ko e kole tokoni eni.

Fokotu'u ke fai e talanoa mo e kau pisinisi pea ngāue ki he Lao ke tali

Sāmiu Vaipulu : Tapu mo e Feitu'u na Sea mo e Hou'eiki Kōmiti Kakato. Tapu ki he 'Eiki Palēmia. 'Eiki Sea, ko 'etau lōloa pē tautolu ko e 'ikai ke tau muimui ki he me'a ko ē ki he *direction* ko ē kuo 'omai 'e he 'Eiki Palēmia. Tau fai 'a e *consultation*, pea tau ngāue ki he lao ko eni 'e tali. Ko 'eku kole atu, fai mo fanongonongo ki he *Chamber of Commerce* he 'oku nau mo'ua he'enua ngāue takitaha. 'E fai e *consultation* he ho'atā ni, kae lava ke tau hoko atu e laó ni 'Eiki Sea. Ko ē kuo ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Sāmiu Vaipulu: 'Osi me'a mai 'a e Palēmia ka 'oku tau kei vālau pē ia he 'ū me'a kehekehe kātaki Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. 'E Hou'eiki, 'oku, ko e 'uhinga ko ē me'a 'a e 'Eiki Palēmiá, tuku ke me'a mai 'Eiki Minisitā kae faitu'utu'uni ia. Pea ko 'eku 'uhinga eni ko u kei tali atú, ka he 'ikai lava e me'a e 'Eiki Minisitā ko ho'omou to e fakatonutonu, to e kole tokoni. Ka 'o kapau 'oku mou tali 'a e me'a ko ē 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Palēmiá, pea ..

<008>

Taimi: 1045-1050

Sea Kōmiti Kakato: ... tukuange 'a e Minisitā ke 'omai 'ene fakakaukau kae toki faitu'utu'uni e 'Eiki Palēmia. Me'a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea. Tuku mu'a ke u foki ki he poini mahu'inga taha 'o 'etau talanoa ki he lao ko eni. 'Oku 'i ai e 35 miliona 'oku lava ke 'omai ke tokoni ki he sēvesi 'a e Pule'anga ma'a hotau kakai. Ko e fo'i poini ia. Ko hai 'oku ne hanga 'omai e silini ko ia, 'oku 'omai ia 'e he *ADB* mo e *World Bank*. Ko e hā 'ena tu'utu'uni mai pē ko 'ena fokotu'u mai ke tau hanga mu'a 'o 'oange ia kae lava 'omai e sēniti? Ko e fo'i *Regulation* fo'ou ...

Tēvita Lavemaau: Sea ka u ki'i tokoni ki he 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'E makatu'unga ia 'i he ...

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā te ke to e tali ha tokoni?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea kātaki mu'a kae si'i 'osi atu 'eku ki'i fakamatala.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pea toki fai pē e ngaahi fakamaama ia kae ...

Tēvita Lavemaau: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a ki lalo, 'e Hou'eiki 'oku 'ai ke mahino 'etau ngāue ka 'oku ke me'a hake koe fakatonutonu pea ke me'a mai fakatonutonu. Ko e taimi ko ē 'oku feliuliuaki ai 'oku mahino ia ka au ia 'oku hala.

Tēvita Lavemaau: Sea nau 'amanaki pē 'oku laumālie lelei pē Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e 'uhinga pē ho 'ai ko ē ke fakatonutonu ke tali ho faingamālie ...

Tēvita Lavemaau: Ka ko e 'uhinga ke tokoni he'etau tīpeiti ko ē 'oku fai. Pea 'oku 'ikai ke laumālie lelei pea ko u kole ke fakatonutonu ai leva.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Ai.

Sea Kōmiti Kakato: Pē me'a mai.

Tapou 'oua takihala'i kakai ka 'ikai tali fo'i Lao 'ikai ma'u mai 35 miliona ki he patiseti

Tēvita Lavemaau: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea, ko e fakatonutonu ko ē 'oku 'ai ke u fai ko hono fakamamafa'i ko ē e poini 'oku ... ko eni ki he 35 miliona. 'Oku 'ikai ke mo'oni ia. Ko e fo'i pila (*Bill*) ko eni pē ko e *Regulation* ko eni 'oku kau hangē ko e fakamatala 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'i he ngaahi me'a 'oku fiema'u kae lava ke 'omai e 35 miliona. Ko e *progress*. Ko 'ene fakahū mai ko ē ki he Fale kapau he 'ikai ke tali 'a e *Bill* ko eni mo e *Regulation* 'oku fokotu'u mai 'e kei ma'u pē 35 miliona ia. 'Oku 'ikai ke taula ia he fo'i me'a ko eni. 'Oku lahi e ngaahi me'a ia *reform* 'oku fiema'u ke fakahoko. Pea 'oku kau ai mo e 'ū *reform* ke fakahoko ki he Fale Alea ki he *Public Account* mo e ngaahi me'a kehekehe, ke 'oua 'e takihala'i e kakai 'oku pehē 'o fakailifia'i 'aki kapau he 'ikai ke tali e me'a ko eni he 'ikai ke ma'u e 35 miliona ko e tokoni ko eni. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mahino.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea mālō 'aupito e, mālō 'aupito e fakatonutonu mai 'oku ne fakatonutonu mai 'oku tonu e me'a 'oku ou fakamatala atu. Ka u hoko atu mu'a ki he, ki he me'a

ko ē ko u ‘oatu. ‘Oku ou tokanga atu he ko e sēniti ko eni ‘e tokoni ki he kakai. ‘Oku ‘ikai ko ‘etau ‘ai ko eni ...

Lord Tu'iha'angana: Sea kātaki mu’a ke u ki’i tokoni pē he poini ko ē ke fakatonutonu pē.

Sea Kōmiti Kakato: Fiema’u e tokoni ko eni Minisitā?

Lord Tu'iha'angana: Sea ko e me’a ko ē ‘oku me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā fekau’aki mo e pa’anga ‘e 35 miliona. Ngaahi hingoa ko eni ‘oku ‘asi ko eni ‘oku nau fiema’u ko ē ke fai ha femahino’aki mo e, ko ‘enau totongi tukupau ‘anautolu ‘oku laka mama’o ia he 35 miliona ki he Pule’anga. Ngaahi hingoa pē ko eni. Kaume’a ko eni ‘oku nau feinga mai ke fai ha femahino’aki mo e Pule’anga ke ‘omai ha’anau ki’i fakakaukau ki heni.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'iha'angana: Ngaahi pisinisi ia ko eni ko ‘enau totongi tukupau ki he Pule’anga ‘oku laka mama’o ia he 35 miliona.

'Eiki Palēmia: Sea, tapu atu ki he Feitu’u na.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Palēmia.

Fakamahino Palēmia ‘e fai talanoa mo e kau pisinisi he ho’atā

'Eiki Palēmia: Ko e ‘uhinga ‘eku kole atu ko ē ke ‘oange ha, ha faingamālie faka’osi he ko ‘ene lao. Ko e ‘uhinga ia ko u kole atu ai. Ko ‘ene ‘osi pē ko ia. Te u fai e tu’utu’uni ia ko ena ke, ‘a ē ‘oku mou loto ki ai ‘oku mo’oni ia. Ha’u e *consultation* fai ia ‘aho’atā ka mou kātaki ‘o ki’i fakama’uma’u hifo ia ko ena ‘e fai e me’a kae tukuange he ko ‘ene lao.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō ‘aupito Sea e faingamālie. Mālō Palēmia e tokoni. ‘Oku ou ‘oatu pē mu’a ke tau fetokoni’aki ko e tukupau ko ē ‘a e kau, ‘a e tukupau ‘o e fonua. Ko e tānaki mai eni ki ai. ‘Oku ‘ikai ke ‘omai e tukupau ko ē ke ta’e’iai ki’i seniti ko ē ke ta’etokoni. Ko ‘eku ‘ai atu pē mu’a ke fakamahino’i ‘a e poini ko eni. ‘Oku ‘ikai ko e, ‘oku ‘ikai ke lava ‘a e *Regulation* ‘o e 2002 ‘a ia ‘oku ne hanga ‘o *operationalize* ‘a e tefito’i Lao ‘o e 2002 ‘o ne fakafiemālie’i e fo’i *trigger* ko eni. Ko e me’a ia ko u kole atu ai ke tau si’i feinga mu’a ke lava ‘etau ngāue.

Lord Fusitu’a: Sea fakatonutonu kātaki fakamolemole.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e fakamatala fakaloea ia ka ‘oku ‘ikai ke ne mahino’i ‘e ia e tu’unga ‘oku tau ‘i ai.

Lord Fusitu’a: ‘Oku ta’emo’oni.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai. Me’a mai Niua.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sai sai. Mālō ia.

Sea Kōmiti Kakato: Faka'osi mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia pea ko e ki'i me'a pē ia 'e Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i miniti 'e tolu kae 'oange ha faingamālie 'a e Fika 1 'o Vava'u.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko u kole atu ki he ni'ihi ko eni 'oku nau ta'efiemālie ke 'ai ha'atau ki'i *consultation* ko 'aho'atā mou me'a mai ke tau fepōtalanoa'aki ki he 'ofisi 'o mautolu 'i he, tau pehē pē 12:15. Ko 'eku tuku pē eni ko u lele atu ki ai mo ha ni'ihi 'oku fie me'a ange ki ai. Pea tau hoko atu mu'a ke lava ke fakahoko 'etau ngāue ko eni kātaki. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ka u ki'i tokoni mu'a. Ai ha faingamālie Sea fakangofua ...

Sea Kōmiti Kakato: Vave pē ho'o tokoni ki'i miniti pē 'e taha kae 'oange ...

Poupou ke fai e talanoa kae loto ki ai 'a e Fale Alea fakatau ki he Tu'utu'uni ngāue

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na Sea kae pehē ki he Hou'eiki e Kōmiti Kakato. Sea mou fakamolemole pē Hou'eiki 'oku, 'ikai ke u to e sio au ki ha ...

<009>

Taimi: 1050 – 1055

'Eiki Minisitā Polisi: ... 'uhinga ke to e hoko atu 'etau feme'a'aki Sea. Kapau kuo 'osi tali *in principle* ke fai e *consultation*. Ko e tu'u ko ē 'etau Tu'utu'uni Sea. Ko e Kupu Tu'utu'uni 131 'uluaki. Kuo pau ke 'ave 'a e Laó ke fai ha *public consultation* hili hono lau 'uluaki tukukehe pē 'a e me'a 'e 2. 'Uluaki, ko e 'esitimetí, pea ua, ko ha Lao kuo fakamo'oni mai e Palēmiá. Fakavavevave eni. Ko e founga tu'utu'uni ko ē 'e lava pē 'o loto ki ai e Fale Alea ka ko ē kuo me'a mai e Palēmiá pea ko 'eku fokotu'u atú Sea. Ke fakahoko ā e *consultation* kae fakangatangata e *scope* ki he ni'ihi ko eni 'oku ta'efiemālie ko eni, 'a eni 'oku fakahū maí. Kae lava ke teka 'etau ngāue Sea.

Ko e mo'oni ia na'e fakahoko e *consultation* ka 'oku 'i ai e ni'ihi 'oku nau kei ta'efiemālie pea 'oku tau faka'apa'apa'i honau lotó mo 'enau fakakaukaú. Ka ko e kolé Sea ko hono 'uhingá kuo fakahū mai eni, 'oku tapu ia ke tau to e alea'i 'etautolu ha me'a kehe. Pea ko u kole atu pē ā ke, ko 'etau feme'a'aki ko eni 'e kei, 'e nofo ia he malumalu 'o e *consultation*. Tau to e foki mai 'o talanoa mo e ni'ihi ko eni 'oku nau faka'amu ke liliu ha me'a 'i he Laó. Tau to e foki tautolu 'o kamata mei he me'a 'uluaki. Ko e anga ia e fakakaukaú Sea. 'Uhingá ko e taimí. Na 'oku lelei ā ke me'a atu ā e Hou'eiki 'o 'ilo tī pongipongi pea tau fe'unga ai pē kae fakahoko ā e *process* e *consultation*. Fokotu'u atu ia Sea. Mālō 'aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Fokotu'u ē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea kātaki mu'a ko 'eku ki'i, ko e motu'a ni ko 'ene ki'i Lao eni. Ko e *consultation* ko ení fai pē 'a ho'atā. Ko e fakamaama ko ē tautolu fekau'aki mo e Lao ko ení 'oku fiema'u ia he Falé ko ení ke fakahoko ia, ke hoko atu.

Lord Fusitu'a: Sea kātaki ko e ki'i tokoni pē eni ki he Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: He 'oku lahi e ta'e, fiema'u ke tau fetokoni'aki ai.

Lord Fusitu'a: Ke tuku, tuku mu'a 'a e lōloa e *consultation* ke makatu'unga he loto e ni'ihī 'a e kau pisinisi ko ení. Kapau 'oku nau pehē ke to e lōloa atu 'i 'a ho'atā pea 'ai pē ia. Ko ia. Mālō 'aupito, mālō 'aupito Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io, 'Eiki Nōpele, 'e Sea 'oku ou 'uhinga atú 'oku palāleli e ongo leiní.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e fakamaama ko ē tautolu ke tau mea'i kātoa mo 'etau *input* ki he Laó ke faka, lele pē fo'i laini ia ko iá. Tukuange mo e *consultation* ia ke lele mo ia.

Lord Fusitu'a: Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pea ka fiema'u ke kolosi mai mei hē ki hē. Tau 'ai he ko 'etau feinga eni ha ngāue ma'a e fonua.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Mahino ki he motu'a ni.

Mo'ale Finau: Sea fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Nōpele Fika 1 'o Vava'ú.

Poupou'i ke fai talanoa ke vakavakai'i fakalelei 'a e Lao 'Inivesi Muli kau ai kupu 5

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamālō atu ki he Feitu'u na. Kole pē ke u hūfanga he fakatapu kuo 'osi hono aofaki 'e he Feitu'u na. Na'e 'ai pē ke u lave au ki he fo'i Laó, 'a e kamata'anga e, ka ko u tui Sea. Kapau te u to e lave ki ai 'e to e 'i ai e ngaahi loto ia 'e faifai pea tuputāmaki ha ni'ihī ho Fale 'eiki ni 'Eiki Sea. 'E 'Eiki Minisitā ko u, ko au ko u poupou ki he Minisitā Polisi. He koe'uhī ko e talu hono fekau au 'e he Seá ke u ki'i lele mai mei 'aneafi mo e 'aho ni. Ko u faka'amu au ke fāitaha 'Eiki Palēmia e Falé. Kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku tau ongo'i ko e me'a ko iá 'oku totonu ke fai, pea tau fakamolemole 'o tau, mou laumālie lelei ka tau fai e me'a ko iá, me'a ko eni 'oku me'a mai e 'Eiki Minisitā Polisi. He ka 'ikai Sea te, faingata'a'ia e Feitu'u na te u to e faingata'a'ia mo au ka to e foki ange ki he Falé. Ko e me'a pē hokó te ta faifai ange pea ta tu'u mai, hūfanga he fakatapu ki he kau Mēmipa 'o kole ke me'a ki lalo. Ka ko u pehē ta 'oku sai ange ia fai e, 'a e fetu'utaki mo e kau pisinisi 'o talanoa ki he me'a ko ení. He 'oku, mea'i pē 'Eiki Minisitā mahalo na 'oku 'i ai pē ha ni'ihī 'oku nau fie tokanga na 'oku kehe fofonga ia 'a e 2014 mo e fofonga 'o e 2019. 'Ai pē ke vakai'i fakalelei'i pē 'a e Laó. Pea ko e me'a ko ē 'oku ke me'a mai ki a'í ke 'ai ke

matala ke mea'i 'e he Falé ni. Ko 'eku tangutu ko ē 'aneafi 'o fanongo ko ē he Kupu 5 he anga ko ē ho'omou feme'a'aki. Mahino ia kiате au, 'oku 'ikai pē mahino e, 'a e fakamatala, 'a e me'a mai ia 'oku me'a mai e Feitu'u na. Ka ko u kole pē au ki he Feitu'u na ke mou laumālie lelei. Tau,

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko u tali lelei 'e au e fakakaukau ko iá.

Lord Tu'ilakepa: 'Io.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko u tali 'e au e fakakaukau ko iá ke tau hoko atu e *consultation*. Ka 'oku ou to e, ka 'oku ou fokotu'u atú ke tānaki atú. Ko e fo'i puputu'u ko eni ko ē 'a tautolú, he 'ikai ke 'osi ē ia pea tau matala ai 'etau fakakaukau. Kuo pau, ko e fo'i puputu'u ko ē kuo pau ke vete ke maama.

Lord Tu'ilakepa: Fakamolemole pē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Hoko atu e fo'i vete ia ko iá ke maama 'etau fakakaukau.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Minisitā, fakamolemole pē ...

<001>

Taimi: 1055-1100

Lord Tu'ilakepa: ... ki he Feitu'u na. 'Oku faingata'a foki ke 'i ai ha taha ia ke ne lava 'o vete ha loto ha taha. Te u 'oatu pē ki'i fo'i talanoa ko eni ko e lēsoni ia e 'aho Sāpaté. Tui e kakai ia ki he ngāue 'a e 'Eiki tui nautolu, tui nautolu kia Sīsū Kalaisi ka na'e 'i ai e me'a ia na'e hoko. 'Ikai pē falala 'a Sīsū Kalaisi ia ki he kakaí. Pea 'oku, tokanga mai mu'a 'Eiki Minisitā he ko 'eku 'ai atu ki he Feitu'u ná. 'Oku ou tui ki he Feitu'u na 'Eiki Minisitā Leipa. Ko ia hā ? Ka ko u kole atu au ke 'uhingá ke tau nga'unu mu'a ki ha me'a 'e 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Koe'uhí ka tau, tau faaitaha he Fale ni ke ...

Poupou ki ha talanoa mo e kau pisinisi ke fai ha femahino'aki he 'isiu

Lord Tu'iha'anga: Sea kātaki. Poupou atu au ki he fokotu'u 'a e 'Eiki Minisitā Polisi. (Na'e 'i ai 'a e poupou).

Ko e me'a ko ē, mo'oni pē 'uhinga ia poini ia 'a e Minisitā Leipa. Na'a tau fakamaama tautolu mo vete ha me'a pea nau fēmāhino'aki nautolu he *consultation* 'oku fēmāhino'aki ke liliu e kupu ia ko iá pē liliu e fakalea ia mo me'a pea 'oku tau mole taimi tautolu ai. Fokotu'u atu e, poupou ki hē.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki.

Lord Tu’iha’angana: Tau tōloi fai e fakataha mo e kau kulupu ko eni pea tau toki hoko atu.

Sea Kōmiti Kakato: Kuo, ‘oku fokotu’u eni pea kuo pou pou pea kuo pau ke tau pālōti. Ke ‘ave ‘a e, ke tau tali ke ‘ave ‘a e lao ko eni ‘o to e fai e talanoa ki ai.

Mo’ale Finau: Sea fakamolemole Sea ka u ki’i fehu’i atu pē Sea pea fai e pālōti. ‘Eiki Sea ko e me’a ko ē ‘oku me’a ki ai e Minisitā Polisi ‘oku mahu’inga he ko hono ‘uhingá ‘oku pehē ni. Kapau ‘e ‘ave e me’á ki he ki he *consultation* ko e taimi ko ē ‘e foki mai aí te tau alea’i e *consultation* pē te tau hoko atu he laó fakataha mo e *consultation* ? Koe’uhí he ko e me’a foki ‘oku ‘asi foki he laó ia ‘oku ‘ikai ke to e fai ha alea ki ha me’a kehe. Ka tau hanga angé ‘o fakamāhino’i angé na’e lave e Minisitā Polisi ki he *scope* ‘anenai. Ko e taimi ko ē ‘e ‘omai ola e *consultation* te tau *focus* pē ai ko e fo’i *discussion* makehe pē te tau *mix* fakataha pē mo e laó hangē ko e me’a ‘oku fehu’i mai ki ai e Minisitā ko e ‘uhingá ke tau foki mo e māhino ko iá ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki.

Lord Tu’ilakepa: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mou ...

‘Eiki Palēmia: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Palēmia.

‘Eiki Palēmia: ‘E kātaki pē Sea ko ena kuo ke fokotu’u mai ke tau tōloi ‘o tali ki he *consultation*. Ko ‘eku fokotu’u, tau hoko atu mu’a tautolu ki he *issue* kaveinga ‘oku ‘omai *topic* ‘oku ‘omai kae toki fai e *consultation* ia. He kapau te tau tatali tautolu ...

Lord Fusitu’a: ... na’e ‘osi me’a mai pē hangē ko e me’a ‘a e Minisitā Polisi kuo ‘osi e, ‘a e me’a ko ē na’a ke ...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisitā Mo’ui.

Fakamanatu e Fale na’e fai e talanoa mo e kau pisinisi kamata mei he 2014

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Sea tapu pea mo e Feitu’u na kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato Sea. Ko e tu’u hake pē motu’a ni ia Sea ke fakamāhino pē pea fakamanatu ki he Fale ‘eiki ni na’e fai pē *consultation* ia kamata mei he 2014 hokohoko mai.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Na’e liliu e ngaahi tu’unga Minisitā ‘o e ‘aho ko iá pea hokohoko mai ‘o liliu. Ka ko e me’a na’e ‘omi ki he Fale ni ‘a e ngaahi kupu fekau’aki na’e fai ki ai e *consultation*. Ko u fiema’u au ke māhino, māhino eni na’e fai e *consultation*. Ko e ...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Kinautolu ko ē kuo nau ‘omi ko eni e, ‘a e tohi ko ‘ení.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Ko kinautolu ia ki he’eku anga ‘eku fakakaukau ‘oku nau ta’efiemālie pē ‘oku te’eki ai ke nau fiemālie ki he ngaahi talatalanoa na’e faí.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea. Kātaki ko e fōtunga ko ē ‘a e fakamalanga ‘a e ‘Eiki Minisitā tapu ange mo ia ‘o hangē ko e, ke hangē ki he fonuá ko e Pule’anga mo e taumu’a ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Nōpele kātaki ‘o ‘omai ho fakatonutonu.

Lord Fusitu’a: ‘Io.

Sea Kōmiti Kakato: Pea ‘omai mo e kupu’i lao ‘oku fakatonutonu ‘aki e me’a ko eni.

Lord Fusitu’a: Pē ‘oku hā ?

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Lord Fusitu’a: ‘Oku fakafōtunga’i ia ki he fonua ‘oku hangē ko e Pule’anga taumu’a tatau pea hokohoko mai ai pē ki he Pule’anga ko eni. Taumu’a kehekehe ‘aupito ‘a e ongo Pule’anga.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Fusitu’a: Ko e *consultation* ko ē 2014 ‘ikai ke ‘i ai ha’ane fekau’aki mo eni pea ‘oku ‘ikai ke nau ta’efiemālie. ‘Oku nau fakahā ta’etoeveiveiua mai na’e hala ‘aupito ha *consultation*.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘e Nōpele.

Lord Fusitu’a: Mālō ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Sea ki’i faka’osi atu pē ia ‘oku faingofua pē me’a ia ko u fakahoha’a ki ai Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Māhino pē me’a ‘oku me’a ki ai e Nōpele. Ko e tohi ko eni ‘oku ‘i mu’a ‘iate kitautolu ‘oku fakahoko mai ‘ikai ke fiamālie pē ‘oku te’eki ke nonga honau lotu pē na’e ‘ikai ke nau kau.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Ko ‘eku fakahoha’a Sea ‘oku mavahe e ngaahi fo’i sino mei he ngaahi fo’i lakanga ka ko e lele ko ē ‘a e *consultation* ia ‘o kamata he 2014 ‘o ha’u ai. Ko e poini ia ‘oku ou tokanga au ki ai Sea.

Lord Tu’ilakepa: Sea. ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Ko e pou pou atu ki he Minisitā Polisi ko e *scope* ko eni na’e fai ai e ...

Lord Tu’ilakepa: Sai pē pe te u fai ha fehu’i ki ai pē ‘oku laumālie.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fehu’i atu eni Minisitā.

Lord Tu’ilakepa: Ko ‘eku fehu’i pē ‘a’aku ki he Feitu’u na, fakamolemole pē ‘uhí pē ko ‘etau taimi ‘Eiki Sea. Mālō e ma’u taimi. Ko e māhino ko ē ki he motu’a ni fuoloa ange ‘emau ngāue he Fale ni na’e tali e lao ko eni kapau ‘oku hangē ko e me’a ko ē ‘oku ke me’a ki ai ‘i he 2014. Hā e me’a na’e iku ki ai ? Na’e fakamo’oni ‘a ‘Ene ‘Afiō pē na’e ‘ikai fakamo’oni ‘Ene ‘Afiō ki ai ? Pea kapau leva ‘oku ‘ikai ke fakamo’oni ‘Ene ‘oku ‘i he Konisitūtone mo ‘etau Tohi Tu’utu’uni ‘i he ta’u ‘e taha pē to e lōloa ange ke fakafoki mai e lao ko iá ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea ki’i tokoni atu. Ki’i fakatonutonu atu pē mu’a ke tonu e ma’u.

Lord Tu’ilakepa: Pea ko ‘ene taimi ko ē ‘oku fakafoki mai e lao ko iá ‘Eiki Sea. ‘Io.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ki’i fakatonutonu atu pē.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ko e ki’i fakatonutonu pē kapau ko e ‘uhinga ki he fo’i *Bill* ko eni na’e ‘ikai ke ‘i ai ha lao ia he 2014 na’e ‘ave ‘o ‘omai ki heni ke ‘ave ki he ‘Ene ‘Afiō. Ko e 2002 na’e paasi ai ‘a e fo’i tefito’i lao fo’i *act*. 2002 na’e to e paasi ai mo e *Regulation*.

Lord Tu’ilakepa: Sea Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki mou fakamolemole.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ka na’e ‘ikai ke ‘i ai ha me’a kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Tau mālōlō ai.

(Na'e mālōlō 'a e Fale.)

<002>

Taimi: 1120-1125

Sātini Le'o : Me'a mai e Sea 'o e Kōmiti Kakato. (Veivosa Light of Life Taka).

Sea Kōmiti Kakato : Hou'eiki, fakatapu atu ki he ki he 'Eiki Palēmia, Hou'eiki Minisitā 'o e Kalauní. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Nōpelé. Fakatapu atu ki he kau Fakafofonga e Kakaí. Mālō ho'omou kei ma'u ivi. Pea 'oku 'ilonga e mo'ui 'a e ngāue ho'omou me'a mai. Minisitā Mo'ui, me'a mai.

Ke fakatokanga'i 'e he Fale Alea na'e fakahoko 'a e talanoa mo e kau pisinisi

'Eiki Minisitā Mo'ui : Sea, tapu pea mo e Feitu' u na, pea 'oku ou fakatapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakatō. Mālō e ma'u e faingamālie, Sea, pea 'oku ou kole pē, Sea, ki'i miniti pē 'e 1 ko eni ma'aku ke fakakakato atu, faka'osi atu 'eku ki'i fakahoha'a ko ē kimu'a he mālōlō, Sea. Ka toki 'i ai ha kinautolu 'oku nau fehu'ia, pea toki fehu'i. Sea, ki'i poini nounou 'oku ou fie tokanga ki ai, Sea, ke fakatokanga'i. Na'e fai e *consultation*. 'Uluakí ia. Uá, Sea, 'oku 'i ai 'a kinautolu 'oku ta'efiemālie, pē 'oku 'ikai ke fiemālie. 'Oku fakatokangá, Sea, ko e *consultation* kotoa pē 'e 'i ai e fa'ahinga 'e fiemālie, 'e 'i ai e fa'ahinga 'e 'ikai ke fiemālie. Ka 'oku 'oange 'e he Pule'angá e faingamālie

Lord Fusitu'a : Sea, fakatonutonu. Fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai koe, Nōpele.

Lord Fusitu'a : Kātaki Sea, he ngali toutou fakahoha'asi 'e he motu'a ni e Feitu'u na.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu fo'ou eni, pē ko e fakatonutonu motu'a? Me'a mai.

Faka'ikai'i e fakahū mei he Pule'anga na'e fakahoko e talanoa mo e kau pisinisi

Lord Fusitu'a : Fakatonutonu pē 'a e mo'oni. 'Oku hā ta'etoeveiveiua, na'e 'ikai ke 'i ai ha *consultation*. 'Eiki Sea, 'oku ou kole atu mu'a ki he Pule'anga, ko ena kuo 'osi me'a mai e Palēmia, pea laumālie lelei ki ai e Minisitā, tuku ā hono vilitaki mai e me'a ko iá.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Nōpele, me'a mai koe, Minisitā.

Fokotu'utu'u ke fakangatangata pe 'elia ke fai ki ai talanoa mo e kau ta'efiemālie

'Eiki Minisitā Mo'ui : Mālō Sea. Ko e ma'u ē ia 'a e 'Eiki Nopelé, Sea. Ko e ma'u eni 'a e motu'a ni mo e tafa'aki ko eni. Ka 'oku 'ikai ke u faka'amu au ia ke fai ha fakafekiki. 'Oku 'oange 'e he Pule'anga 'a e faingamālie ke fai ai e *consultant*, 'a ē na'e fokotu'u atu 'e he Palēmia, 'i he ho'atā ni. Sea, 'oku ou fokotu'u atu pē 'e au ia, hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā Polisi, ki

he *scope e consultation*, ke fakangatangata pē kia kinautolu ko ‘ení. Hangē ko ‘eku lave ‘anenaí, ko e *consultation* kotoa pē, ‘e ‘i ai ‘a kinautolu ‘e fiemālie, ‘e ‘i ai ‘a kinautolu ‘e ‘ikai fiemālie. Ka ‘oku ‘oange e faingamālie ki ai. Ko ‘eku to e fakamanatu pē, Sea. Ko e Lao ko ení, te tau feme’a’aki ‘a e Falé, ko e Lao eni ‘oku ne hanga ‘o malu’i, pē ‘oku ‘oange ‘a e faingamālie lahi ki he kau pisinisi Tongá. Ko e ngaahi fakangatangata mo e ngaahi me’a kotoa na’a tau talanoa ki ai, ki he kau *foreign investors*, pē ko e kau pisinisi mei mulí. Mālō Sea e ma’u faingamālie.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Me’a mai, Fika 1 ‘o Vava’u, Nōpele.

Poupou ke lototaha Fale Alea ke fakahoko e fakatalanoa vaha’a Pule’anga mo e kau pisinisi

Lord Tu’ilakepa : Mālō Sea, e ma’u faingamālie, ka ‘oku ou kole pē ke u hūfanga pē he fakatapu kuo ‘osi hono aofaki ‘e he Feitu’u na mo e Fale ‘eiki ni.

<006>

Taimi: 1125-1130

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Sea. Sea, ko ‘anenaí pē pea tau mālōlō, na’a ku fehu’i ange foki ki he 'Eiki Minisitā fekau’aki pē mo e Lao ko eni. Pea ne me’a mai na’e ‘osi tali e ngaahi Lao he 2002 'Eiki Sea, a’u ki he 2014 'Eiki Sea. Ko ‘eku kole pē ‘aku ki he 'Eiki Minisitā Mo’uí kae 'uma’ā ‘a e Hou'eikí, kae 'uma’ā ‘a e Hou'eikí, fēfē ko eni ke tau taha pē ā ke fai ha ki’i talatalanoa pea mo e ni’ihi ko ení, he koe’uhí hangē ko ho’o me’a ‘anenaí 'Eiki Minisitā Leipa, ko e toki *draft* eni ‘e he Feitu’u na ‘a e Lao ko ení ‘o ‘omai ki he Fale ‘eiki ni. Pea ‘oku ‘i ai pē ‘etau Tu’utu’uni 'Eiki Sea he’etau Tohi Tu’utu’uní, ka koe’uhi na’e ‘ikai ke fai hano fakatokanga’i ‘e he kau Mēmipa. Ka ‘oku ou fokotu’u atu 'Eiki Sea, 'Eiki Palēmiá kae 'uma’ā ‘a e ... Fakamolemole mu’a ke fai ha ki’i *consultant* pea mo e ni’ihi ‘o e kakai ‘o e fonuá, ke lava pē ia pea ‘omai pē ā, ho’ata leva ia, ‘a ‘etau poupou mo ‘etau tokoni. He ko nautolu foki te nau tānaki mai ‘a e ngaahi pa’anga tokoni ki he tukuhau ‘o e fonua.

Ko u fokotu’u atu 'Eiki Sea ki he Feitu’u na mu’a Hou'eiki ke tau laumālie lelei, ke ‘ave mu’a Minisitā Lao ko ení, ‘o fai ha talanoa pea mo e ni’ihi ‘o e kau pisinisi. Ko ‘enau fiemālie pē, fakafoki mai. ‘E ‘ikai ke tuku ia ai, fakafoki mai, ka ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku tonu ke fakamā’opo’opo, ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku nau tāla’a ai, moutolu pē Pule’angá mo ha ni’ihi e kau Mēmipa he Fale ni, koe’uhi ke ma’u tatau ‘a e kau Mēmipa.

Ko e ‘aho ‘aneafi, ko e taimi ko ia ‘e fai ai ha *consultant* pea mo ha Lao kitu’a ‘oku fili ‘a e kau Mēmipa ke nau kau atu. Pea nau me’a mai ki hení, pea tatau leva ‘a e me’a ‘oku nau feme’a’aki ki ai. Ko e taimi ní ‘i he ‘ata mo e feme’a’aki ‘a e kakaí, ‘oku nau mea’i ‘oku ‘i ai ‘a e kehekehe. Ka ko e kehekehe ko iá 'Eiki Sea, ‘oku tau faka’amu ke taha pē. ‘Oku ou fokotu’u atu mu’a 'Eiki Sea, ha taimi. Ko ‘aho’atā ni ia ‘ikai ke u tui au ‘e lava. He ‘oku mo’ua ‘a e kau pisinisi ia. Kapau ‘e fakahoko atu pē he ho’atā ni ki ‘apongipongi, ki ha taimi ‘apongipongi, pea ‘oku ou tui pē 'Eiki Sea ko e lava pē ‘a e uike ni, to e foki mai pē e Fale. Ko e tu’u ko eni ‘a e tāpuni ‘a e Falé ia, ko tautolu pē Hou'eiki. ‘Oku ‘i he 'Eiki Sea pē ia ha’ane me’a, ‘oku ‘ikai ke to e fai ha ngāue, pea toki ‘i he Seá pea mo ‘Ene ‘Afio ke na fefolofolai ki ha taimi ke tāpuni ai ‘a e Fale. Ka ko u fokotu’u atu 'Eiki Sea ki he Feitu’u na ka tau hoko atu.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e me'a eni 'oku me'a ki ai 'a e Nōpele Fika 1 'o Vava'u. Hou'eiki Minisitā, mou me'a lelei mai pē ki ai. Ka ke me'a mai Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu mo e Feitu'u na, ko 'etau pou pou kātoa pē ki he *consultation*, ko e ki'i pōini pē 'e taha 'oku ou fakamanatu atu, ko e 'aho ko ē ke 'ave ai 'etau tali ki he *World Bank* he 'oku fai foki 'a e *Board Meeting* ke teuteu e pepa ko ia ke fakahū ki he *Board Meeting*. 'A ia mahalo 'e toki fai 'a e *Board Meeting* ia ki Mē. Ka ko e *papers have to be submitted*. Ko 'etau tali, ke 'oua 'e to e tōmui ange he 'aho 28 'o e māhina ni. Ko e 'uhinga ia 'eku ki'i fakamanatu atu. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Me'a mai Nōpele Fika 1.

Lord Tu'ilakepa : Fakamolemole pē 'Eiki Minisitā. Ko e uike ni pē ia ko e 'aho 28 ko e uike kaha'u, Tu'apulelulu uike kaha'u. Ko e 'aho ni pē ia mo 'apongipongi mo e Falaité kuo 'osi maau, Mōnite hoko atu e feme'a'aki ia. Ko e kau Mēmipa ka 'oku nau laumālie lelei kinautolu ki he fo'i Lao kae 'ange pē ha faingamālie he silini ko eni 'oku nau fiema'u ke nau fanongo.

Tokanga ko hai 'e kau ki he talanoa mo e kau pisinisi

Sea Kōmiti Kakato : Hou'eiki kuo mahino ki he motu'a ni ke fakahoko atu 'a e me'a ko eni. Hangē kiate au kuo mou laumālie lelei ki he me'a ni. Pea ko 'eku fehu'í. Ko hai te ne fai 'a e *consultation*, ko hai fua 'e kau ki ai?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea kātaki kuo 'osi mahino ko e motu'a ni 'oku ou fai 'a e *consultation*. 'Oua 'e toe fehu'ia ke to e fehu'i kātaki.

Sea Kōmiti Kakato : 'A ia ko hai fua 'oku kau ki ai? Ko nautolu pē ko eni 'oku mamahí, pē 'oku faka'atā. 'Oleva ke u fakahoko atu 'a e me'a ko eni, pea mou toki feme'a'aki mai ai. Ko e taimi.. mou manatu'i pē Hou'eiki ko e Lao ko eni ko e Lao Fakavavevave, pea 'oku tonu ke mo u 'omai pē 'a e *timeframe* pē ko 'etau kamata pē he Mōnite e 'osi ia he uike ni. Pē hangē ko e me'a ko ia na'e me'a mai ki ai 'a e Sea.

Lord Tu'ilakepa : Sea kole pē ki he Feitu'una fakamolemole. Tau foki mu'a tautolu ki he Fale Alea, koe'uhi ke tu'utu'uni mei he Falé kapau 'oku laumālie lelei 'a e Hou'eiki ia ki he hoko atu 'a e .. ka tau hoko atu leva he Fale.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e fokotu'u.. Me'a mai koe 'Eua.

Fokotu'u ke 'oange e lao ki he ngaahi kautaha pisinisi 'e he Pule'anga

Lord Nuku : Tapu pē pea mo e 'Eiki Seá, tapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato...

<008>

Taimi: 1130-1135

Lord Nuku: Sea, ko e fokotu'u ia 'oku 'ikai ke to e ai ha me'a ko e me'a pē 'oku, ke tokoni atu ki he Feitu'u na ke fokotu'u atu ke 'ave mu'a, ko e ho'atā ko ē 'aho ni ko u tui 'oku fu'u vave ia ka ko e kole atu pē ki he 'Eiki Minisitā pē te ne lava mu'a 'o 'ave lao he 'aho ni ki he fo'i toko tolu ko eni, ki he tohi ko eni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io.

Lord Nuku: Koe'uhī ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io 'osi 'ave ia, 'io.

Lord Nuku: Pea nau talanoa pea kapau ko e Tu'apulelulu. Lōloa taha ko e Mōnite 'oku paasi eni 'a e lao ia 'oku 'ikai ko e lao kae 'uhī mai e *consultation* pea tau toki sio ai ki he lao he 'oku ai pē ki'i me'a si'isi'i ia 'oku fai e tokanga ki ai he lao, me'a pē ia 'e taha mahalo pē ua. Ka ko 'eku kole atu pē 'a'aku ia 'oange ha faingamālie ki he Minisitā ke 'ave lao ki he ngaahi tohi ko eni ko ē na'e tohi mai pea nau fepōtalanoa'aki. Pea ko e Falaite, Mōnite 'oku 'osi ia 'alu e lao fakavavevave ...

Lord Fusitu'a: Sea ...

Lord Nuku: Fokotu'u atu pē ia ke 'uhī ke ke hanga 'e he Feitu'u na 'o fakahoko ki 'olunga ko 'eku fokotu'u atu ia mei lalo, mei he Kōmiti Kakato. Mālō Sea.

Lord Fusitu'a: Sea ko e ki'i tokoni pē ki he 'Eiki Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato: Mou me'a mai ko e ...

Lord Fusitu'a: Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Ke mou fiemālie he ko e miniti eni 'e 30 pea u toki fakafoki ...

Lord Fusitu'a: Ko ia *issue* pē 'e ua. 'Uluaki, 'o hangē ko ia kuo 'osi me'a 'aki he ni'ihī. Toki ai ha tālāngā'i ia 'o e fo'i lao he hili e *consultation* he, na'a 'i ai ha ngaahi kupu hē 'e liliu he *consultation*. Pea tau toki alea'i he 'osi, he hili 'a e *consultation*. Pea ko hono ua 'o hangē pē ko e me'a ko ē na'e me'a 'aki 'e he, 'ohake ia ki he Fale pea līpooti e Feitu'u na ki ai ke tau toloi kae 'oleva kuo 'osi. Mālō Sea.

Vātau Hui: Sea, ki'i fakahoha'a atu mu'a Sea.

Lord Tu'ilakepa: Hou'eiki 'oku ou kole atu ke mou fakamolemole Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia me'a mai koe.

Lord Tu'ilakepa: 'Oua mu'a te mou to e kau he fatongia e Sea. Tuku ki he Sea ke ne fai hono fatongia ka tau fakato'oto'o 'uhinga ka tau nga'unu 'etau ngāue.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Siaosi Sovaleni: Sea ko e tokoni atu pē Sea pau ‘e tali ...

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni mai me’a mai Tongatapu 3.

Fokotu’u ke faka’atā kau Mēmipa kau ki he talanoa mo e kau pisinisi

Siaosi Sovaleni: Mālō Sea tapu mo e Feitu’u na tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. Hangē ko ho’o me’a ko ē Sea ‘o fekau’aki pē ko hai ‘e kau he *consultation* tonu ke faka’atā pē. ‘E faingofua ange ‘a e feme’a’aki ‘a e Fale ‘i he hoko mai ko ē ‘osi ko ena ‘a e fai e talanoa mo e kau pisinisi ‘o kapau ‘oku tau ma’u e femahino’aki tatau he ‘osi ko eni ‘a e *consultation*. ‘A ia ko e kole pē ia Sea ke fokotu’u atu ke faka’atā pē ko ia pē ‘oku ‘i ai hono taimi pea kau atu mu’a ki he feme’a’aki ko eni mo e kau pisinisi, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Tongatapu 3.

Lord Fusitu’a: Ko ia Sea, ko e pou pou pē ki ai he ko e pehē ko ē ko e toko tolu ...

Lord Tu’i’āfitu: Sea tautea’i ē he ...

Lord Fusitu’a: Ko e ‘ulu ko ē ‘a e *Chamber of Commerce*, ‘oku ne fakafofonga’i kotoa ‘e ia ‘ū pisinisi ‘i Tonga ni ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai koe ‘Eiki Nōpele Fika 2 ‘o Vava’u.

Lord Tu’i’āfitu: Sea ki’i me’a pē ‘e ua. ‘Uluaki foki mu’a ki he Fale Alea he ‘oku ‘i he Sea ‘o e Fale Alea ‘a hono fokotu’u e kau Mēmipa ki he *Consultation Committee* ko eni he lao ‘a e ‘Eiki Minisitā mo hono ua tuku ke ki’i me’a mai e Palēmia he ko ‘ene faitohi mai ko e lao fakavavevave ‘o hangē ko ho’o me’a, pē ko e lao fakavavevave na’e *direct* mei he Palēmia pē ko e Tokoni Palēmia Sea. Ka tau foki ā ki ‘olunga ke fai ha tu’utu’uni kae ki’i me’a mai e Palēmia mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Niua me’a mai, Fakafofonga Niua.

Vātau Hui: Mālō Sea. Mālō mu’a e kei fakalaumālie e Sea pehē ki he Hou’eiki Mēmipa e Kōmiti Kakato. Sea ‘oku, fokoutua pē motu’a ni ‘o fanongo ki he feme’a’aki pea mahino ki he motu’a ni ko e taha foki eni e lao mahu’inga taha ‘oku fie fanongo mai, fie fanongo mai ki ai e kakai. ‘Ikai ko ia pē, ko e lao ko eni ‘oku ‘uhinga ia ke ‘ave ke malu’i ‘aki ‘a e kau pisinisi Tonga. Ko e kakai ko eni ko e kakai pisinisi eni ‘i Tonga ni pē ‘oku nau to e faitohi mai ko eni Sea. Pea ko u tui pē Sea kae vakai’i fakalelei na ko ha kau tama eni ia ‘oku pisinisi muli ‘oku ōmai ‘o hū mai heni. Sea ko ‘eku kole, tau ki’i tukuange e faingamālie ko e ‘Eiki Minisitā ena ko ena ‘oku ne ‘osi seti ‘e ia e taimi. Ko e tohi na’e ‘omai ‘oku fiema’u fakavavevave ‘aupito. Ko e me’a eni ‘oku toka mai ki ai ‘a e laumālie e kakai. Pea ka ‘i ai ha me’a ‘oku fakavavevave pea tau fakavavevave mu’a. Ko u tui ‘oku ‘osi seti ‘e he Minisitā ia hono taimi. Pea ko ena ko u tui mahalo kuo ‘osi tā ki ai. Ka tau ka to e fu’u toloi ‘o lōloa mo fuoloa kuo ‘osi tau feme’a’aki he Fale ni, me’a mai mo e kau pisinisi ko eni ki ai. Mahalo ko e ‘aho eni ‘e tolu. Pea na’e tufa mo e lao. Ko u kole atu Sea, vave taha ka

tau, kae me'a mai 'a e Fale ni ke fai 'etau, ko e tohi fakavavevave mei he 'Eiki Palēmia ke fai hono tokangaekina e lao ko eni Sea. Ko ia pē Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Hou'eiki, kuo mou laumālie lelei pea te tau liliu 'o **Fale Alea**.

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea)

<009>

Taimi: 1135 – 1140

'Eiki Tokoni Sea: Mālō. Me'a mai Sea e Kōmiti Kakato.

Lipooti ki Fale Alea loto e Kōmiti Kakato ke fai e talanoa mo e kau pisinisi

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Sea e Fale Alea. Tapu pea mo e Hou'eiki e Falé ni. 'Eiki Sea ko e lipooti fekau'aki pea mo e Lao ko eni 'Inivesi ki Mulí 'Eiki Sea 'oku loto e Falé ke fakafoki mai pea 'oku nau fokotu'u mai ke to e fai ha talatalanoa pea mo e ni'ihi ko eni 'oku nau to e fiema'u ke to e fakamahino kia kinautolu e Lao ko ení. Pea 'oku pou pou ki ai 'a e Falé, 'a e Kōmiti Kakató. Pea 'oku lipooti atu ki he Feitu'u na ke hoko atu 'a e talatalanoa fekau'aki pea mo e ngaahi fiema'u makehé. Mālō 'Eiki Sea ko e me'a pē ia 'oku fakahoko atú. Mālō.

Fokotu'u ke mālōlō e Fale toki hū he Mōnite

'Eiki Tokoni Sea: Mālō Hou'eiki. Kole pē ke u hūfanga atu he fakatapu kuo 'osi hono aofakí. Hangē ko e me'a ko ia 'oku me'a ki ai 'a e Sea e Kōmiti Kakató. 'E Hou'eiki, koe'uhí ko e Lao ko ení ko e Lao fakavavevave eni. Ka ko ena kuo mou laumālie lelei pē. Pea ko e faka'amú ia ke hā pē me'a mo e vave taha 'etau ngāue kae hoko atu 'etau ngāue. 'Osi mahino pē ko e 'Eiki Minisitā ko e pau pē ke 'i he fakataha ko ení. 'Oku 'i ai foki mo e ngaahi kole ke, ki he ngaahi pisinisi, 'e 'ave ngaahi Laó kia nautolu. Hoko atu pē ia 'e he Feitu'u na 'Eiki Minisitā pea kapau pehē 'e he Feitu'u na ko e kau ngāue he ko eni kuo 'osi 'omai ki Fale Alea ni pea tokoni e kau ngāue ki he Feitu'u na ke 'ave ngaahi Lao ko ení. 'E Kalake, mo ki'i tokanga pē ki he me'a ko eni 'oku, kapau 'oku fiema'u 'e he kau pisinisi ke 'ave ki ai e Laó pea 'ave kia nautolu. Ha, seti ha taimi, ko e Mōnite, fēfē 'Eiki Palēmia, Mōnite, foki mai he Mōnite kuo 'osi maau.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea 'e lava pē he Mōnite. Ko u fokotu'u atu pē au ia ke, ka tau hoko atu ā e Falé ia ki he fanga ki'i *Regulation* kehé ke tau hoko atu e ngāue ki ai. Ka u fai 'e au e fo'i ngāue ko ení fakavavevave. Vave tahá pē 'oku fakafoki mai ki he Feitu'u na.

'Eiki Tokloni Sea: Mālō.

Lord Tu'iha'angana: Sea ka u ki'i tokoni atu. Ki'i tokoni atu pē au ki he Minisitā ke, 'atu 'e au e fo'i fokotu'ú 'a e fo'i, pau.

'Eiki Tokoni Sea: 'Io, pē me'a mai.

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Ko e 'uhingá, to'o 'etau fakakaukaú mei he to e fai ha ngāue he 'oku lolotonga lele ngāue fakavavevave. Pea 'oku 'ikai tapu ia ke 'omai, fai ha ngāue fakavavevave pea toloi ki ha ngaahi 'uhinga pehē ni kae 'ai ke ma'opo'opo. Ko e founa ngāue ia e Fale ko ení. Ka ko u fokotu'u atu, tufa he 'aho ni ki he kau pisinisi, ngaahi hingoa pē ko ení pea kapau 'oku 'i ai ha kau pisinisi 'oku nau to e fiema'u, ke nau lau, nau fakataha mo e Minisitā 'apongipongi he 8 pē ko e 10. Lava 'enau fakataha 'a nautolu 'apongipongi mo e me'a ko iá. Pea ko u tui au 'oku taimi lelei pē ia, tau toki foki mai pē tautolu he Mōnite, hangē ko e me'a 'a e Nōpele 'Euá, paasi pē ia he Mōnite, 'a e Laó. Ko 'ene napangapangamālie pē *consultation* ko ení, mo e me'á, Mōnite kuo tau, he kuo lava e kongá lahi ia e feme'a'aki ki he Lao ni. Mālō.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō Hou'eiki. Mahalo 'e sai ia ka tau fakanounou pē, ē. Mahalo 'e sai ange. 'E Hou'eiki Nōpele, faka'atā pē kapau 'oku mou fie me'a ki ai, kau Fakafofonga e Kakaí koe'uhí ke mou ma'u tatau. Pea mou foki mai leva he Mōnité. 'Oku 'i ai e fale 'i mui heni e fale Kōmiti, 'atā 'aupito e Falé ko iá kapau 'e faingamālie ki he Feitu'u na ke mou me'a mai ki ai e kakai e fonuá. Ke fakakaukaú 'e kamata 'apongipongi he fihá, kae fanongo, he ko e kakaí 'oku nau lolotonga me'a mai pē nautolu he lētiō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea 'e kamata pē ia he 12 'o lele lele ai pē kae me'a ange pē ki he'emaupotungāue 'oku 'i ai kotoa e 'ū *information* mo e 'ū *background* ke fakahoko pē 'emau,

Lord Tu'iha'angana: Ko u tui au Sea, hangē ko iá, mahalo ko e me'a, pea hangē ko e kole 'a e Fika 3 'oku 'atā pē ki ha taha. Ka ko u tui au kuo, kapau na'e 'osi fai ha *consultation*, 'ikai ke to e, ko e kulupu pē ia ko ení mahalo te nau lava maí pea mo e kau Fakafofonga heni. Ka ko u tui pē au, pea 'atā pē ki ha taha ka ko u tui au kapau kuo nau 'osi fai e *consultation* ia mo e kakaí, ko e kulupu pē ko ení 'oku, 'ofisi pē 'o e,

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Ofisi e Leipá. Loki Konifelenisi ko iá.

Lord Tu'iha'angana: Ko e me'a ia 'a moutolu 'a e *venue* 'oku 'ikai ke u kau au. Ka ko ē 'oku pehē mai e kau me'a ko ení ke 'ai pē heni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Ai he feitu'u 'oku 'i ai 'emau lēkootí he ko mautolu te mau tali fehu'í mo fakafiemālie'í.

Lord Tu'iha'angana: Ko ia, me'a ia 'a e Minisitā, ko ia 'ai e fokotu'u 'a e Minisitā. Fai ki hono 'ofisi.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō.

Lord Tu'iha'angana: Ko ia.

'Eiki Tokoni Sea: Mahalo 'oku sai Hou'eiki. Tau tui tatau pē ke,

Sāmiu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io. Me'a mai.

Fokotu'u fai talanoa mo e kau pisinisi 'i Fale Alea

Sāmiu Vaipulu: Ko u fokotu'u atu au ke 'omai ki Fale Alea ni ke tau'atāina e ha'u 'a e kau pisinisi pea 'i ai mo e Hou'eiki Mēmipa ke 'atā. Mai ha'anau kau ngāue ia 'anautolu ke fai hono lēkooti ...

<001>

Taimi: 1140-1145

Sāmiu Vaipulu: ... kae 'omai ki heni he ko e ngāue eni 'a e Fale Alea 'oku fai. Mālō Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Minisitā laumālie lelei pē he 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ano kovi kae fai mo tau nga'unu.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: 'Io sai pē ia kapau ko ia.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō. 'Omai pē ko ho 'ū *computer* e Feitu'u na ia 'oku 'osi maau pē ia. Hou'eiki kae 'uma'ā e kakai e fonuā fakamolemole ko e 12 'apongipongi 'oku me'a ki ai e 'Eiki Minisitā ha taha pē he kau pisinisi mo e ni'ihi ko ē na'a nau faitohi maí ka 'oku 'i ai ha'o kaunga mai ke ke me'a mai pea ke ...

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea kātaki. 'Aho ni. Ko e 'osi pē eni ko u lele au ko e tau, 'aho ni, fa'ahinga taimi pē fai mo ha'u ke fai mo tau pōtalanoa ke ma'u e maama.

'Eiki Tokoni Sea: 'E 'Eiki Minisitā ki'i tuku atu ha faingamālie he kuo nau ...

Lord Fusitu'a: Poupou.

'Eiki Tokoni Sea: He na'a nau ki'i faingata'a'ia nautolu ia koe'uhí pehē nai 'i he anga pē 'eku ongo'i 'etau fēme'a'aki konisēnisi totonu. Kapau 'e fakahoko atu ki he Feitu'u na 'oku lolotonga ke fēmo'uekina ha'o ngāue kae fai, pē te ke fiema'u ke faka'osi ho'o ngāue kae toki ...

Vātau Hui: 'Eiki Sea ka u ki'i fakahoha'a atu mu'a Sea. Ko u tui ko e 'ū tohi eni 'a e kakai ko eni na'e 'omai pea 'oku ou tui 'oku nau mahu'inga'ia. Pea kapau leva 'oku nau mahu'inga'ia pea tukuange mu'a ke tau fakahoko ā. Ka 'oku pehē he 'e 'Eiki Minisitā ke fai he 12 he ho'atā ni pea fakakakato ia he ho'atā ni. Mālō Sea.

'Eiki Tokoni Sea: 'E ...

Lord Fusitu'a: Sea kātaki Sea. Ko u poupou au ki he Feitu'u na ko e toki 'osi eni ia e fetu'utaki e motu'a ni mo e ni'ihi 'o e kau faitohi 'oku nau lolotonga fakataha.

‘Eiki Tokoni Sea: ‘E ‘Eiki Nōpele fakamolemole. Fakamolemole ‘oua te mou, ke hoko ha tu’utu’uni ‘a e ongo Sea pea ‘ai mai ko ho’omou to e fetu’utaki. Tuku ke ma fai ‘aki pē fakapotopoto taha.

Lord Fusitu’a: Ko ia. Ko e pou pou atu ki he Feitu’u na.

‘Eiki Tokoni Sea: *Eh.* ‘Oua ‘e ‘ai hake pē, me’a ki lalo.

Lord Fusitu’a: Tukuange ha’anau taimi.

‘Eiki Tokoni Sea: Me’a ki lalo fakamolemole.

Lord Fusitu’a: Fakamolemole Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: ‘Oua ‘e ‘ai hake pē ‘a ‘etau me’a kotoa pea ke *text* ki tu’a ki he kakai ‘o e fonua koe’uhi ko e, ko e fakafiemālie totonu mo mo’oni pē eni e me’a ‘oku mau ‘oatu ko ē ‘emautolu pea ‘e nāpangapangamālie pea ‘ikai ke tuputāmaki ai ha ni’ihi ki he faifatongia. ‘Eiki Minisitā ‘ai ki he 12 ‘apongipongi. Me’a atu ‘o ki’i mālōlō fakamā’opo’opo ho’o komipiuta.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘Io. Sea ‘a ia ko e 12 ‘apongipongi.

‘Eiki Tokoni Sea: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘Oku fakaafe’i atu ai e ni’ihi ko eni mou ō ange moutolu ki hoku ‘ofisi. ‘E kamata e ngāue he ‘osi pē eni. ‘Ofisi ia ‘o’oku.

‘Atā pē ki ha Mēmipa ke kau ki he talanoa mo e kau pisinisi

‘Eiki Tokoni Sea: Ko e, ‘oku koloa pē ena ko ena ‘oku ke me’a atu. 12 ‘apongipongi Hou’eiki faka’atā pē ha ni’ihi ‘o e kau Mēmipa ‘oku ke fie kau ki he fakataha ko eni ‘a e Minisitā mo e ni’ihi ‘o e kau pisinisi pea ko e Mōnite tau foki kotoa mai he Mōnite. Ko ‘etau tōloi ko eni tau tōloi ki he pongipongi Mōnite.

Kelesi

(Na’e kelesi tuku ai pē ‘a e fēme’a’aki ‘a e Fale Alea ‘e he ‘Eiki Tokoni Sea, *Lord* Tu’ilakepa pea tōloi ‘a e Falé ki he Mōnite.)

<002>

Fakamā'opo'opo Ngaahi Feme'a'aki he Fale Alea

'Aho Fepueli 20 Fepueli 2019

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu

2. Tali ui

3. Me'a 'a e 'Eiki Tokoni Sea

Me'a 'a e 'Eiki Tokoni Sea 'o fakaha ko e tohi 'e tolu ne 'omai mei he Fakafofonga Nōpele Niua ke tufa ki he Hou'eiki ke tokoni ki he feme'a'aki 'i he Kōmiti Kakato 'i he Lao Fakaangaanga ki he 'Inivesi Muli. 'E 'ikai ke to e lau he Fale Alea kae tukuhifo pe ki he Kōmiti Kakato ke toki fai 'a e feme'a'aki ai.

4. KŌMITI KAKATO

Hoko atu 'a e feme'a'aki 'I he Lao Fakaangaanga ki he 'Inivesi Muli pea 'oku alea'i fakataha pe mo e Lipooti Fika 1/2019 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao.

Tokanga 'a e Fakafofonga Fika 1 Ha'apai ke fai ha me'a 'a e Pule'anga ki he ngaahi tohi ko eni ne fakahū mai 'a ia 'oku fakahā mai 'e he kau pisinisi ne te'eki ke fai ha talanoa mo kinautolu fekau'aki mo e lao ni. Na'a lelei ke toloi 'a e feme'a'aki kae fakahoko ha fakataha 'a e Pule'anga mo e kau pisinisi.

Me'a 'a e 'Eiki Palēmia 'o pou pou 'oku lelei ke fakahoko ha talanoa (*public consultation*) 'o hangē ko e me'a 'oku kole mai mei he kau pisinisi kapau na'e 'ikai ke fai ha talanoa. Me'a 'a e Minisita Polisi na'e fakahoko 'a e *consultation* pea 'oku me'a mai 'a e Minisita mo e ngaahi pepa ngaue ko ia. Me'a 'a e Minisita Leipa ko e talanoa ko ia ne fakahoko ia 'e he "*working group*", kau ai 'a e Leipa, Potungāue ki Muli, 'Ofisi 'Ateni Seniale, mo e ADB. Na'e tataki 'a e talanoa 'i Tongatapu 'e he Kautaha 'a e Ngaahi Pisinisi (Tonga Chamber). Na'e 'i ai 'a e "*policy paper*" ne fakahū ki he Kapineti he ta'u 2014. Me'a 'e he Minisita Leipa pea mo e 'Eiki Palēmia ke fakahoko ha fakataha mo e kau pisinisi ko 'eni.

Fokotu'u ke toloi 'a e Fale Alea kae fakahoko 'a e talanoa mo e kau pisinisi pea ke 'ave 'a e kaveinga ni ke aofangatuku mei Fale Alea.

FALE ALEA (11.40am)

Toloi 'a e Fale Alea ki he Mōnite 25 Fepueli 2019 ke fakafaingamalie'i 'a e kau pisinisi ke nau talanoa mo e Minisita Leipa fekau'aki mo e Lao ki he 'Inivesi Muli.

TOLOI 'A E FALE ALEA KI HE MONITE, 25 FEPUELI 2019.

